Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

Серло

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ЕРА, 9 АВГУСТ, 1990 ШУ. ★ № 85 (7899). ★ Мах 3 кеп.

Керттердар—доакъар

Хьалха хинначул дукхагIа йоакхо еш Iалашду укх шера доакъар Сунженски района боахамашка. Бакъда белгалдаккха доагIа, доакъара дукхалга а дикалга а диллача, соахкарчул гIулакх толаша да ала хIама-м дац. Из тоъал дика хьагойт районни агрохимлабораторе даьча тохкамаша.

Масала, «Победа» колхозе, «Ассинский» совхозе, Ленина цIерагIча Серноводскерча колхозе, XIX партсъезда Троицкерча колхозе, Нестеровскерча «Путь к коммунизму» яхача колхозе кийчъяь йол дикалга диллача цхьоалагIчен шоллагIчен класса я. Серноводски колхозе йол вентиляци еш кийчйир, хIаьта Нестеровски колхозе тюкаш а йир цох. Из йол I-чен II-чен класса я.

«Победа» колхозе, троицки боахаме, ЦIеча Эскара, XX-ча партсъезда цIерагIча колхозашка баьца хьоал доакх.

Силос йоллара гIулакх чоалханегIа да. Бакъда из дIа эйодача хана дукхагIа йолла езаш ма йий. Юкхьанца из дикал лоха йолаш еллар Нестеровскии Ассиновскии боахамашка, вешта аьлча, III-ча класса, хьалхарчо 506, шоллагIчо 756 тонни. Цига из йоллаш царна Iеткъар дийлха догIа. Бакъда цу боахамашка дIахо йодача хана силос йоллара гIулакх тоадир, лакхйир классность. XX-ча партсъезда цIерагIча колхозе 1000 тонн силос еллай II-ча класса йолаш, хIаьта «Путь к коммунизму» яхача колхозе из класс а йолаш 512 тонн силос еллай.

ХIаьта Ленина цIерагIча колхоза цхьоалагIча ферме елла 1200 тонн силос лакхерча класса я, нииттала силос еллар цига II-ча класса а.

Тха боахамашта дезац сенаж йоллилга. ХIаьта шийвитаминни дикалга диллача силосал тIех я из, хIана аьлча из кийчъю тайп-тайпарча баьцех. Сенаж йоллара технологи чоалхане яц. Бакъда сенаж йолла нах из гIулакх цIенхаштта деш, йоккха дисциплина йолаш хила беза. Цу тайпара ца хуле, тIаккха Ассиновске совхозе санна сенаж талхийтаргъя. Цига из еллар кхоачамхиллал буц йокъа ца еш, йоагIIача тайпара буц ца оаташ, кIоага чу совчIоагIа IотоIаеш. Ханнахьа дIакъовланзар кIоаг. Цу тIа догIа IотIадийлхар.

Белгалдаккха деза хIама дукха хьаде бола вай безам вайна тIехьагIа хIама тохаш хилар.

Силос йолла кIоаг доакъар талхаргдоацаш лорадара силос елла а дIакъайла а баккха беза 4—6 денал тIех ца боалийташ. Бакъда вай силос йоллаш дела кIоагаш ши-кхоъ эзар тонн чуйодаш хилар бахьан долаш цу хана дIакъайла далац. ХIаьта силос толхаергья кхы кIезигагIа силос чухошача кIоага чура яр а, шийханнахьа де дезар ца дой. Масала, иштта хилар Ассински совхозе 400—500 тонн мара ца хиннача кIоага чу а.

Из иштта дале а, зIамагIча кIоага чу силос йолла аттагIа а ма дий.

«Победа» колхоза цхьоалагIча ферме хилар со. Сенаж еллача, дика дIакъийлача шин кIоагага хьежар со. Доакъар кийчдара йоккха опыт йолча механизаторца Четников Владимирца къамаьл хилар. Доахана моша доакъар дахьаш цу хана ферме венавар из. Цо аьлар хIара кIоага чу 500—600 тонн сенаж еллай. ХIара кIоага чу диъ дийнахьа сенаж еллай, кхоалагIча дийнахьа кIоаг дIакъайлаб. Еллача сенажа дикали класси ювцаш цо аьлар, из сенаж йоллаш аз юкъарчал доацаш дакъа лаьцад, хьалхара лаьца дакъа дац из. Хьеха ца дезаш дика довз сона сенаж мишта йолла еза. Керттера дар да дог цIена къахьегалга. Дикадари водари хIаране кхетаду вай. ЦIена къахьеге сенаж а кхыдар а дика хургда. Хьекха Iо а йилла, маьлхара яхийтар буц, йокъаялийтанзар, тIаккха хьатIаера. Цу ерригача процессага хан-ханнахьа хьийжар. ТIаккха мара сенаж йолла йолаянзар. Сенаж чуйолла йолаянзар. Цудухьа из геттара дика хьахилар.

Укхаза белгалданкха доагIа «Победа» колхозе доакъар кичделга чIоагIIа цIенхашта гIулакх хеташ хилар. Берригa низ тIабохийт доакъар дукха, дика кийчдара, из талхаргдоацаш дIаоттадара. Цудухьа укх тIехьарча шин шера цига хьайбашта хадданза кхоачамболаш даа доакъар хиннад. Из бахьан долаш Iай доакъар кхоача а деле, из безача маьхагIа эца дезача эттаяц колхоз. Из дика довзаш да районе. Цудухьа кхыча боахамашкарчул дукхагIа шура а йоаккх, цунга дIадодар кIезигагIа а да.

Района боахамашка дIаяла езаш тIайийсай 1,5 эзар тонн шура.

Цу тайпара доакъар дукхагIа а дикагIа а кийчде деза. Из деш доакъара классность йовза еза, зоотехникаша нийса доакъара рацион оттаергйолаш. Районни агрохимлабораторе заведующе Р. Е. Поповас дувц, дерригача боахамаша теркалъяц кийчлаьча доакъара анализ. Лабораторе доакъар тахкац духхьала цун дикал йовзар духьа, цунцара нитраташ мел я хьажар духьа а тохк. Нагахьа санна нитраташ доакъарца хуле, тIаккха из хьайбэй организмана Iеткъа ца Iеш, хьайоалача продукце дикала а Iаткъ. ТIаккха вай берий унахцIено иштта продукце толхаю.

Агрохимлабораторе службас из хьалхадоах района боахамий кулгалхоштен специалисташтен.

Э. ТОЛМАЧЕВ.

«Куларинский» совхоза къахьегамхоша лоархIаши сийдеши саг ва водитель вола Дачаев Iалауддин. Ткъаьитт шу совгIа ха я цо цига болх бу.

Къаьстта шийи мел бола низи хьинари тIадохийт Iалауддина ялаташ чуэцачен доакъар Iалашдечен хана. Мичча бесса хаоттам хиларагIа цун машен цIенен вIаштIехьен хул. ХIаьта хIанз а доакъар Iалашдеча къахьегаш ва Дачаев.

Я. ЦУЕВА сурт.

ЮРТА ГIО ДЕ ДЕЗА

Нохч-ГIалгIай АССР городий промышленни предприятей, организацей, учрежденей, къахьегамхошка, студенчески коллективашка даь

КХАЙКАРАЛ

Республика кхашка ялат, баьцадаараш, сомаш, комсаш, харбазаш, пасташ дика хьийкъай. Бакъда уж чуэца тIехьаюс боахамашка кхоачамхиллал нах да тоъарах. Из бахьан долаш тикашка уж продукташ кIезига дIакхоач, рынкера цар мах лакха лоаттабу. ХIаьта чуэцар тIехьадалар бахьан долаш царех цхьаараш телха йовргья. Юрта боахама предприятей экономикана зе даь ца Iеш, из Iаткъаргда городий промышленни предприятей болхлойн гIулакхерча наьхен бюджета. Иштта эттача хьале уж культураш чуэцача юртарча къахьегамхошта деш дола новкъостал сага шийна а накъадаргдолаш да.

Облсовпроф, профсоюзий отраслеви обкомаш, республика студентий ассоцаци кхайк Нохч-ГIалгIайчен городий промышленни предприятей къахьегамхошка, Iилма-тохкамеи проектни организацейи паччахьалкхен учрежденейи болхлошка, студенчески коллективашка 1990 шера хьахнина хьувкъам ханнахьа чуэцара, ца талхийташ продукташ лораяра, Iана уж кийчъяра юртарча къахьегамхошта новкъостал дара тIахьехаш.

Республика профсоюзий администрацена хет къахьегама коллективай советашта, профсоюзни комитеташта укх шера шоай гIулакхаши илаваши кхоачашъелгеи дохадергдоацаш болх вIаштIехьбаккха а цу цхьан ханна хьувкъам чуэцача новкъостал де а могаргда аьнна. Из деш совхозий кулгалхоща барта а долаш къахьегама коллективашка паччахьалкхен маьхагIа сомаши баьцадаараши Iалашде вIаштIехьдаргдар. Из дича городa къахьегамхой хьал эттача даргдар, кIезигагIа эцаргьяр рынкера безача маьха продукташ.

Къахьегамхой хьашташ лора а деш, къахьегамеи студенчески коллективай профсоюзни организацеша хьинаре новкъостал ду юрта, республика кхашкара къахьегам вIаштIехьбоакх, юрта боахаме къахьегарах доагIар шийна а оагIорахьа пайдане хургдолаш къоастаду.

Юрта укх халача хана новкъостал дечо кхетаде доагIа юрта хьалхашкара шийдекхар кхоачашделга, вай Нохч-ГIалгIай АССР экономика чIоагIъяра новкъостал долга.

Хьинаре къахьегарца новкъостал дергда вай 1990 шера хьувкъам чуэцара.

Облсовпроф,
профсоюзий отраслеви обкомаш, НГIАССР студентий ассоцаци.

ФУ ДИКА—ЯЛАТ ДИКА

БIарчча хьанийцача республике гурахьа дувча ялата фу эшачул дукхагIа кийчдаьд. Бакъда, цхьадолча боахамашка гIулакх иштта да ала йиш яц. Цу хьакъехьа тIехьаюсарех я Ачхой-Мартановски района «Новосельский», «Бамутский», «Орджоникидзевский» совхозаш, Грозненски района «Юбилейный» совхоз, Гудермесски района «Мелчхинский», «Восточный» совхозаш, Наьсарен района «Экажевский», «Маяк» совхозаш, Наурски района «Северный», «Притеречный», «Наурский», Ленинеи Калининеи цIерагIара совхозаш. Мадарра аьлча, дIадувш дола фу Iалашдара йоагIаш йола йоакхо ца еш дола боахамаш кIезига дац республика моллагIча а районе. Из ду цар, массаза а санна, машинашца ялат цIендича кхуврга, яхаш.

ДIадув фу кийчдара болх бе йиш яц «Горячеисточненский» совхозе санна: хIанзалца ара юккъе улл 845 тонн ялат, юххьанцара хIанз а чакхдаьккхадац ялат, догIаш дийлхачул тIехьагIа кхы а чIоагIагIа лакхъелар цун тIунал.

Грозненски района «Молочный-1» совхозе тIехьадаьнкха чуийцар дIадувча фуна лаьрхIа дIадийна кIа, фу цкъа а цIендаьдац, 480 тонн долгоносик яха чоапилгаш лета да. Боахамга дац кондиционни кийчдаь дIадув фу, совхоза кулгалхоша госсеминспекце хьалхе а хоам бара акт дIанийсъяьяц.

Грозненски района боахамашка — Ленина цIерагIча колхозе, «Грозненский», «60 лет Октября», «Куларинский», «Загорский» совхозашка геттара во кийчду дIадув фу...

Кхыча боахамех дIадув фу кийчдара хьакъехьа фунагIа оале а. Гудермесски района «Семеновод» яхача совхозах мишта аргда дIадув фу во кийчду. Бакъда, укхаза иштта да гIулакх. Гурахьа дувча кIин 350 тонн дIадув фу талхийта доадаьд укхаза.

Червленцаша дIадув фу кийчдара гIулакх тесса лeладу хьалхара шу дац. Цигарча колхозе ка бола ялат чуэца доладича кийчъяьяцар из цIендеш йола пункт. ХIанз цIендеш, да, рожь, хIаьта кIина дIадув фу хIанз а цIендеш дац. Иштта цIендац из «Бурунный», «Старощедринский» совхозашка а. Шелковски районе кхыча районашкарчул кIезигагIа да I—II-ча классах дола дIадув фу. Укхазарча «Алый Терский» совхозе хIанз а тIехьа тоаянза я ялат цIенду лини.

Гурахьа ялат дIаде деза ха гаьна яц. Республика дерригача боахамашка я дIадув фу кийчдара балхах йола госсеминспекце рекомендацеш, бакъда, царех кIезига пайда эц. Хоза доацаш да дIадув фу кийчдара болх иштта тIехьатетта йиш йоацилга колхозийи совхозийи кулгалхошта а карттерча агрономашта а хьалхадаха. Дика фу — хьувкъам дика хургхилара тешам ба. Цу цIи яьккхача боахамашка дезац-теш дика хьувкъам хулга?

Л. ЧЕТВЕРИКОВА,
республикански госсеминспекце начальник.

1990 шера 1 август тIаккхоачаш гурахьа дувча ялата фу кийчдарен дIаоттадарех:

СВЕДЕНЕШ

Районаш	план	долаш дар	кондиционни	I—II класса	кондиционни доацар: бIеха хилара	кондиционни доацар: тIадалара	кондиционни доацар: тIуналла
Ачхой-Мартановски	1520	1441	871	601	570	—	—
Грозненски	8930	9854	3207	2497	4277	—	100
Гудермесски	1703	1550	—	—	1550	—	—
Малгобекски	2805	4030	1980	1180	2050	—	—
Надтеречни	4055	4816	2559	2359	2257	—	—
Назрановски	2568	2540	937	825	1603	—	—
Наурски	4600	4422	3204	2851	965	—	—
Сунженски	4581	4707	1730	660	2977	—	60
Урус-Мартановски	2125	2241	1058	878	1183	—	—
Шалински	2848	3121	2776	1880	345	—	—
Шелковски	3402	3159	1399	476	1760	—	—
Республике	39971	41881	19721	14207	19537	—	160

АГРОПРОМ ЭРГАЙОАЛ

Городской, районни советски партийнни органий, агропромышленни объединенен комбинатийи, республикански ведомствай кулгалхоша НГIАССР Лакхехьарча Совета председателца Д. Г. Завгаевцеи республика Министрий Совета председателца С. М. Бековцеи вIашагIкхийтача дийцар тIехьатетта йиш йоаца дош — Нохч-ГIалгIайчен агропромышленни комплекса доал дара керда структураш вIаштIехьйоахилга.

Агропромкомплекса доал дара йолаш йола система пайдане ца хиларал совгIа, ниэ боацаш а я. Цхьан тховна кIал хьагулдаьча цун дукхача доакъошта могаргдац цхьаккха хIама къоастаде — балха лостам къоастабе, продукци йоаккхача, чакхйоаккхача, дIайохьийтача, материально - технически Iалашо еча, гIишлош хьалъеча, иштта кхы хIама къоастаде. Хувцамаш хулача таханарча дийнахьа иштта дар, бакъдар аьлча, мегаргдац. ТIанийцад предприятех, сага доалахьа хIама хиларах, арендах, лаьттах дола законаш. Цар хьахулийташ дола саг шийи лоIаме хулга юхаувз доал дара гIулакх тоаданза хиларо. Арендага, кооперацега, ахархойи фермерски боахамашка гIолла юрта боахам паччахьалкхен хулачара боакхаш латт. Уж а колхозаши совхозаши а хьинаре дакъа лоацаш я арахьарча экономически бувзмашта юкъе. Вай агропрома кIезига бац доазол дехьара потенциальни партнераш — Гаргарча Малхбоален мехкашка, Вьетнаме, Венгре, Австре, иштта кхычахьа. Мишта тоадергда царцара эффективни гIулакхаца дола бувзамаш? Цхьа бIаьи ах бIаьи колхозаштеи совхозаштеи, керда хьаеш йолча формированештеи хIаранена къаьстта мегаргадац из де. Цудухьа ха кхаьчай республика агрокомплексана доал дара е НГIАССР керда хьаеча юрта боахамеи кхачани министерства е Нохч-ГIалгIайчен Министрий Совета юкъейода ворхI-бархI специализированни управлени хьае. Шоай отрасле ерригa информаци хьагулъеча, шоай подразделеней гIулакхаш вIашагIтохача царна аттагIа хургда союзни центраца а доазол дехьарча партнерашца а вахаре дерригача лоархIамеча дешай хьакъехьара бувзамаш тоаде.

Экономика рыночни гIулакхашка йоала ха гарга я. Из гIулакх чоалхане да. Йолаш йолча правительственни программана кхы тIа союзни боараме дола шовзаткъе итт гаргга документ тIаэца дезаш да. Республике а, эггара хьалха цун агропромышленни комплексе а, из дара шийи центр эш. Из хургья специализированни объединенеши юрта боахама а кхачан а министерствои.

Иштта йола хувцамий программа вIашагIкхийттарашка ювцийтара хьалхашка ера «Чеченингушагропром» объединене председатела М. А. Арбиева.

Хьалхашка енача программаца дужаш доаца шоашта хетараш дийцар райсоветий председателаша, КПСС Шалински Грозненски райкомий хьалхарча секретараша А. Паскаевеи Х. Витушевеи, парте Урус - Мартановски райкома хьалхарча секретара Ю. Усамова, «Сунжа» АПО председатела М. Бекова, кхычар.

Керттера а царна дагадоалла дош дар: агропромкомплекса доал дара хьалхашка енача структурас командно-административни системага дугаргдий теш? Яхаш.

Цу хаттара хоадам болаш жоп делар Д. Г. Завгаева. Специализированни ведомствашка дIахьожадаь боахамаш хьаштдолча хана цох хьакъаста йиш йолаш е вIалла юкъе даха ца дезаш да, нагахьа санна эшар Iалашде, бедал чакхъяккха, продукци дIайохка, гIишлош хьалъе, кхыдела лоархIаме гIулакхаш де могаш уж дале. МоллагIча хьале а уж шоай лоIаме хилара бизза тешам ба. Цхьаккха а тайпара диктат хургьяц.

Юрта боахама продукци йоаккхилга, чакхйоаккхилга, йохкилга республике баха нах дикагIа Iалашбара дизза тIадерзадаь дацар, аьнна белгалдаьккхар цо. Лакхера Iочуоттадора малагIа продукци яккха еза, мича а мел а яхийта еза. ХIанз уж дешаш хIара районо ше къаьстта оттa а дергда, къоаста з дергда, аьлар цо дIахо. Гой ер масала, хьалха республика консервни промышленносто хIара шера мошача гороха 8,5—9 миллион условни банка арахецар. ХIаьта тикашка эца яцар. Укх шера 11 миллион консервни банкаш арахийцар. Воашта эшачул совъяьлча мара республикера дIайохьийтаргьяц вай уж.

Республика шийи лоIаме йоалийташ хиларо, тIаккха цун юрта боахама производство а шийи лоIаме майоалий. йиш хулийт цхьаккханега а ца хьежаш продукташца воаш Iалашде. Масала, вай дукха ийю коартолаш центральни Россера. Уж дукхагIа дIаюврргья вай.

Кхы цхьаькха дош а да лоархIам кIезига боацаш. ХIара шера 108 эзар тонн ялат дохка доагIий-теш? ДикагIа дац-теш задане тIа 3 эзар тонн ка бола ялати 15 эзар тонн дIаюв хьажкIаши паччахьалкхен ресурсашка оттайича (цун мах лакхбеш а ба. 1:5 комбикормаш а лу). ХIаьта вож дар республике дитача? Из хьайбашта доакъар мадий, тIаккха дукхагIа шурей дулхи доаккхарург мадий.

Бакъда, белгалдоахар вIашагIкхийттача, структура моллагIча тайпара хийцача а — доал дарен производствай хьакъехь — из хила деза продукци кIезигагIа йоаккхаргйоацаш, оахама гектара тIара продукци дукхагIа яргйолаш, хьайбай продуктивность лакхлургйолаш. Цу хьакъехьа кхачан продуктай проблема кхоачашъергйола никъи методаши лохаш хила еза йоахкаш йола объединенеш. Эггара хьалха дикагIйола опыт вIашагIтоха а дIайоаржае а еза. Масала, «Озерный» совхоза яр санна йола опыт. Укхаза ялх комбайнеро - арендаторо духхьала бIархI дийнахьа чуийца даьккхар ялат, хIара комбайнеро 400 гектара тIара ялат а хьокхаш, оардаш 1500 тонн ялат а доаккхаш. ХIаьта бIарчча хьанийцача республике ялат чуэцаш латта цаIи ахи бутт ба. Ялат чуэца доладеннача хана денз цхьанна комбайнера агрегат еха яц. «Озерный» яхача совхозе,

РСФСР Лакхехьарча Совета шоллагIа сесси гулъярах дола

РСФСР Лакхехьарча Совета Президиума Указ

РСФСР Лакхехьарча Совета Президиумо соцам бу: Российски Советски Федеративни Социалистически Республика Лакхехьарча Совета шоллагIа сесси 1990 шера 3 сентябре гор. Москве хьагулье.

РСФСР Лакхехьарча Совета Председатель **Б. Н. ЕЛЬЦИН.**
Москва,
1990 шера 6 август.

СССР Министрий Совете

Хьувкъам чуэца а ца бойташ лорабе а

СССР-а Министрий Совето 3-гIча августа тIанийцар укх шерара хьувкъам чуэцара хьакъахьа тIехьатетта бита йиш йоаца массехк соцам. Лохехьа кепатох цу соцамий йизза йола тексташ.

1990-гIа шерага хьувкъам чуэцара кхы тIа де дезараш:

СССР-а Министрий Совето белгалдоакх укх шера массанахьа а юртбоахама культурай дика хьувкъам кхебаьб, аьнна. Бакъда, хьувкъам чуэцара балхаш тIехьатетт транспортни средствашн къахьегама ресурсаши тоъаш ца хиларо. Къаьстта чоалхане хьал эттад Поволжья, Урала, Малхбузеи СибарегIеи, Казахстана ялат кхедеча регионашка; цунца цхьана баьцадаараши коартолаши кхееча боахамашка.

Хьувкъам шийи ханнахьа чуэцаран ца бойташ лорабаран хьакъахьа СССР-а Министрий Совето соцам бу:

1. СССР-а Министрий Совета массазарча органий кулгалхоша СССР-а министраша, СССР-а паччахьалкхен комитетий председателаша гоа ца деш вIаштIехьадоаккхалда хьувкъам чуэцара балхашка подведомственни предприятешкара инженерно - технически персонал, гIулакхе бола нах, болхлой дIабохийталга, колхозашта а совхозашта а кхыча юртбоахама предприятешта а ялатеи доакъареи культураш, шекара свеклаш, коартолаш, баьцадаараш, кхыйола юртбоахама продукци чуэцача де доагIIаш дола гIо дар духьа.

Ваьча белхах дар СССР-а Министрий Совета хьахайтара 7 ди ха оттаю.

Хьувкъам чуэцара балхашта юкъеозача болхлоштеи гIулакхерча нахаи кхы тIа стимулировани яра хьакъахьа хьайдда дола соцамаш тIаэцалда предприятейи колхозийи, совхозийи, юртбоахама кхыча организацейи кулгалхоша, алапи далара натуральни формашта къаьстта бола теркам тIа а бохийталба.

Хьувкъам чуэцарца дувзаденна дола хаттараш, тIехьа ца тетташ къоастаделга Iалашдолда СССР-а Министрий Совета Кхачани закупкайи комиссес, союзни республикай правительстваша.

2. Динза даргдоацаш лоархIалда укх шерарча хьувкъама юртбоахама продукци дIа-хьа кхухьача мехка промышленни гIишлони кхыча предприятейи организацейи грузовой автомобилей карарча парка 15 процент кIезигагIа йоацаш юкъеозалга (водительски составаца).

СССР-а министрашеи СССР-а паччахьалкхен комитетий председателашеи Iалашдолда ер соцам кхоачашбелга.

Юкъеозаш йола автомобильни транспорт, республика хьашташи эшараши белгал а доахаш, ма хулла дикагIа караерзаяр Iалашдолда союзни республикай правительстваша.

3. Союзни республикай правительстваш хьожийла городий, балха поселкай къахьегалургйола населени юртбоахама балхашта а хлебоприемни предприятейи свеклоприемни пунктайи балхашта а кхы тIа а юкъеозарга. тIабоагIаш бола болхлой дIатарбари, цар культурно-бытовойи медицински хьашташ кхоачашделгеи, цар хьинаре къахьегам тIах, аьнна вIаштIехьбаккхари Iалашдолда.

1990-гIча шерара хувкъам чуэцача дешара заведеней студенташеи дешархошеи дакъа лацарах:

1990-гIча шерара каболча ялатий, коартолий, баьцадаарий лакха хьувкъам, кхыйола юртбоахама продукци чуэцара цIенхаштта де дезача гIонца дувзаденна, уж ца дойташ, чуэцарца а баха нах кхачанца Iалашбелга тоадарца а дувзаденна СССР-а Министрий Совето соцам бу:

1. Лакхерча дешара заведеней студенташа, юкъерча специальни дешара заведеней, профессионально - технически училищай дешархоша хьувкъам чуэцара балхашка кхы а хьинарегIа дакъа лаца дезаш хилар нийса лоархIалда.

Союзни республикай правительстваша, халкъа образованех йолча СССР-а Паччахьалкхен комитето, шоай доалахьа дешара заведенеш йолча министерствашеи ведомствашеи цхьан беттал совгIа йоацача ханна юртбоахама балхашка юкъеозалба лакхерча дешара заведеней студенташ (выпускной курсашкара дIайиккхараш), хIаьта, иштта профессионально - технически училищай дешархой а, дешара процессах уж мукъаболча хана.

Лакхерча дешара заведеней ректорашта, юкъерча специальни дешара заведеней профессионально - технически училищайи директорашта бокъо лойла дешара шу дIадоладелга тIехьадаккха, бакъда цхьан беттал совгIа а ца доаккхаш.

Юртбоахама предприятей кулгалхоша эшаш мел дола хьал Iалашдолда студенташи дешархойи ма хулла дикагIа тIаэцара, уж дIа-хьай кхувлара кхерамзле лораяра, хила боагIIача тайпара общественни кхача вIаштIехьбаккхара, культурно-бытовойи медицински гIулакхаш тоадара, иштта, дерригa хьашташ Iалашдолда хьинарерча къахьегама, пунах хьахулача рузкъана безам тIабахийтар вIаштIехьадоаккхалда.

Долаш дола чоалхане хьал теркал а деш, даькхача алапе тIара йоаккхача водоходни налогех мукъабоахалба 1990-гIча шерара хьувкъам чуэцача балхаш тIа бола студенташи дешархойи.

СССР-а Министрий Совето берригa а студенташи дешаш бола кагирхойи тIахьех укх соцамга боагIIаш болча теркамца хьажа.

СССР-а правительство хьежаш я студенташеи дешархошеи реальни гIо дарга хьувкъам чуэцар вIаштIехьдоаккхача, цунца цхьана бахархой кхачанца Iалашбечен студенчества социально-экономически хьал айдечеи цар дакъа лацарга.

1990-гIча шерара хувкъам чуэцара грузовой автомобилаш кхы тIа а дIахьожаярах:

СССР-а Министрий Совето соцам бу:

СССР-а оборона Министерство декхарийла йойла шийи карарча паркера 10 эзар грузовой автомобиль, водительски состав а йолаш, яхийта, кIаи шекара свеклаи доакъари кхыйола юртбоахама продукции дIа-хьай кхахьа, царца цхьана:

РСФСР-е — 3 эзар автомобиль 1990 шера 10 августера 1 ноябре кхаччалца.

Казахски ССР-е — 7 эзар автомобиль 1990 шера 15 августера 1 ноябре кхаччалца.

Ювцаш йола автомобилаш хьувкъам чуэцача йохийт № 620 йолча 1990 шерарча 29 июне баьча СССР-а Министрий Совета соцамга хьежжа.

СССР-а правительствас хьалхагIа тIанийцача соцамех СССР-а оборона Министерствас хьувкъам чуэцача балхашка яхийтай 35 эзар грузовой автомобиль.

Конкурс йоацаш

Массехк шу даьлча вай республикага кхоачаргва эзар медицински специалист.

Республике бахача наьха унахцIено лораяра гIулакх ледара да, дукхагIча даькъе медицински кадраш ца тоъаш хилар бахьан долаш. Из тоаделга чIоагIIа дIатIанийцад НГIАССР Лакхехьарча Совето. Укх деношка цо тIаэцаргья из гIулакх овлангара тоадара программа. Кадрови хьакъехьа а гIулакхаш ду.

ХьатIадоагIача шера конкурс йоацаш мехка медицински вузашка вай республикера 800 саг деша дIаэцаргволаш барт баьб СССР правительстваца. ХIаьта Нохч-ГIалгIай паччахьалкен университета медицински отделене, дийша варгвола 200 саг царна дIатIатехача 1000 саг хул царех. Эттача халача хьала кIалхардоалалургдола низ хьахул цох.

ХIаьта Грозне хургья медицински институташка дешаболха нах кийчбеш йола отделени болх беш.

Г. ДЕНИСОВ.

НАЦИОНАЛИЗМ Е ДАЬХЕНЦАРА БЕЗАМ

— Уж кхетамаш — дІаяхача заман словара тІара? Новкъостал дой-теш тахан шовинизмацен национализмацея къовсам лоаттабара беча тІахьехамо къамий гІулакхий проблемаш, этноса проблемаш къоастайра?

Къамашта юкъера довнаш къоастадар тІехьатеттилга, хІаьта цул тІехьагІа хинна трагедеш бахьан бехкебараш лехилга, бІарччача халкъех «националисташ», «экстремисташ», «провокатораш» яха цІераш техкилга — ишта йола политика наха езаш яц, халкъа цох бола тешам байнаб.

Сталинщина шерашка Іазап текхад дерригача халкъаша — зІамигачар а доккхийчар а. Кхы кІезигагІа Іазап эзадац эрсий халкъо а. ХІаьта цхьа халкъ вокх халкъа духьалъотталдар историна духьал да, интернационализманей доттагІал чІоагІдаран дайне новкъостал деш а дац. ХІаьта хІанз а тІехьа болаш ба, новкъа хете а, 1944 шера Къулбаседа Кавказе яь репрессеш нийса яь хеташ бола нах. бІарчча къамаш нйрча дувц, бериевско-кабуловски харцхабараш лоаладеш, бакъдеш вІашагІа а дехкаш. Перестройка шерашка а «Знамя труда» яхача сунженски райони газета тІа яздора: «Ховш хилба тахан нохчийи гІалгІайн шоай даьша тІема хана нийса гІулакхаш ца даьлга, шоай даьща лелалаьраш санна дола хІамаш шоаща тІехьа тІайоагІача хана леладерг-доацаш, дерригa къамаш а санна, цІена бахалба уж хІанз... ХІара эрсий дезале ба фронте байна итташ кхоачара а гаьнара а гаргара нах, хІаьта нохчийи гІалгІайн вІалла а бац». Статья чакхйоал укх дешаща: «бІаьш болча ветеранашка хаьттача, царех цхьанне а аланзар тІом болча хана шоай подразделенешка нохчийи гІалгІайн хиннаб». Кхы дашха дезаш дац дувцар.

Регионе къамашта юкъера гІулакхаш лертІа дахара уйла мишта ергъя укхаза. массови информаце средствашa хьал кхохкадеш хилча, цаІ шоллагІчоа тІехьа куст доаца гІулакхаш деш хилча, историзма принцип телха а еш, Іилман адамийн хила доагІа эхь-эздел а доацаш. Геттара хала хеташ хул уж специалисташа - кавказоведаша деш хилча. Царца къовса гІерташ вац со. Бакъда аз кхетадеш дац гІалгІай халкъ меттел Къулбаседа Кавказа дерригача лоаман халкъан мадоагІара ца довзаш, царца Іилма хьакъе цІена боацаш, исторически цар хиннар вІалла теркала ца деш, ца лоархІаш хилар. Цул совгІа, цу тайпарча статьян автораш гІерт эрсий халкъан Къулбаседа Кавказа халкъаштеи юкъе юкъ йолла.

Ца воалаш дагайох Кавказ караерзаярах йолча шоай сочиненешка, царизма мохк тІемца дІабаккхара политика бакъ а еш Къулбаседа Кавказерча колониальни политика революци хилалехьа хиннача дворянско-буржуазни историкаша - апологеташа, тахан вай цхьаболча советски кавказоведаша яздеш санна, язъяь сочиненеш. Кхыметтел революцел хьалхагІа хиннача авторий терминологи а хьанйцай цар: «карабахка ца тугача лоамарошта духьалара экспедицеш», «лоамарой хадданза чухьелхаш». Из я ше маярра йола наха юкъе гІар яьккха М. Блиевен В. Виноградовен «лоамарой экспансионизмах» йола уйла.

ХІанз укх сахьата Къулбаседа Кавказа регионе чІоагІа низкъала эттад къамий дош. Іаьдала органаша каст-каста хьал а хьедеш, моттигерча кепайсазон тІеи телевиденеи уж е вож исторически событеш харцахьа йоашхаш хилара раьза бац нах, эгІаза а ух.

Долла хІама дІадолалу зІамига харцлувш хиларгара. ДуккхагІа харц лувш хилча хала да иштта а хада кийча дола къамашта юкъера гІулакхаш меттахьа ца доалийташ лоаттаде.

Хьалха дахачара дохадаь хиннача халкъаша дІадехар алхха цаІ мара дац — шоай лаьтта даха, шоай байнараш шоай дай кашмашка дІабоха йиш хулга. ХІаьта фуд цунца нийса доацаш? Со теш, цхьаккха а дац.

ДоагІаш а нийса а да сталинщинас дІаьаккха къаман автономи меттаоттаелга хьадехар. Из ира дош ца къоастадеш тІехьатеттилга вІалла а кхетадеш дац. Из кхы чІолгІагІа кхетадац сталинщина хана дахачара низагІа дохадаь халкъаш законагІа доацаш Іодахьийтар Конституцена духьален зуламен хиларах йола деклараци СССР Лакхехьарча Совето тІанийцачул тІехьагІа хІаьта а.

Со цкъа вІашагІхийта Іийна вац мугІаречa лоамарча ахархошца, цкъа хинна Іийнадац царца къамаьл. Царех цхьанне а аьнналац шоай лаьтта баха нах лелхабе беза. Нохчаша (аьккхаша), гІалгІаша, къоаршоша яхац 1944 шера денз хІирий, эрсий, гуржий, лакцаш, кхыбараш чубаха шоай дайи даьдайи цІенош хьада. Цар дехар алхха цаІ мара дац — шоай дай лаьтта баха ховша, цІенош хьалде, дика лоалахой а, болаш царца баха мукъа хулга. Бакъда харцдувцараша дог эттІаду, корзагІвоаккх. Сона хетачогІа, доккха зулам доал тайп-тайпарча «гергача истолий» заседанеех, тайп-тайпарча боарамий йолча массе тайпарча комиссеех. ХІаьта иштгала боча долча дешашта юкъе лелха бокъонаш лораю органаш йолаелча, МВД спецподразделенеш кхерам тІатасса эттача, тІаккха гІулакх дижа а ца дижарал совгІа, михьардоал.

ХІанз чІоагІа модни а хинна дІаэттай ткъаь итталагІча — шовзкъалагІчен, хІаьта тІехьагІа кховзткъеи итталагІчеи шерашкарча функционерий терминологи: «националисташ», «шовинисташ», «экстремисташ». Из да наха цІераш тахкар.

Нохч-ГІалгІайчене я Халкъа фронт, «Кавказ», «Мемориал», «Нийсхо», «Іилма» яха шоай лоІемера общественни организацеш, «Барт» яха вайнаьха демократически парти, кхыяраш. ДІадехараш нийсхонца а кхоачамболаш доагІаш а хинна уж боламаш юкхьанца вІашагІкхеташ дар. Къаьстта, нагахьа санна уж дІадехараш хаьдда маІан долаш хилча. Масала, хьаэцаргьа вай республика экологе проблемаш. Бакъда цул тІехьагІа политически лозунгашка гІулакх ме доал лоархІаме а уйла тІаозаш а хІама хилар. Халкъа фронта партийнни бокъонаш лораю органаш тІа кхувш, йоаца, болама юкъе коммунисташа, моттигерча партийно-паччахьалкхен кулгалхоша, Іилман творчески интеллигенце хьинаре дакъа лоацача гІулакх мадоагІара лерттІа да. Бакъда формальни доацача боламашта партийнни советски органаш хийра ювлача, низаш де доладу, тІаккха нах Іаьдалан партенен хийра боал, тешам бов.

Республика хьалха хинна кулгалхой болча хана иштта хийра баьлар, митингашкеи сходашкеи гуччахьа критика йора республика эггара хьалхарча кулгалхошта. Хьал укх тІеххьарча хана дикагІча оагІорахьа хувцаденнад. бакъда хІанз а дІаьнинаяц командно - административни система рецидиваш, юкъ-юкъе шоаш йолга хойт цар.

Масала, Нохч-ГІалгІай паччахьалкхен университете йийллача партийни собране тІабитанзар университет йистеьккхараш, формальни йоацача общественни членаш, царца цхьана «Мемориал», Халкъа фронт, «Кавказ» яхачар членаш.

Дукхача шерашка университета студенташта хьийхар Къулбаседа Кавказа халкъий толхадаь истори. Из цхьанне а теркалданзар — е ректорато а, е парткомо а, е республика Іилма интеллигенца а, е массови информаце средствашa а. Иштта эттача хьале къаьстта цу лахкерча дешара заведене йилляр вузашта юкъера Къулбаседа Кавказа халкъий историе харцІилма кафедра, заведующи «Российски империна Къулбаседа Кавказа халкъаш шоай лоІаме юкъедахара исторически концепце» автор профессор В. Виноградов а волаш.

Вай обществе хІанз а долаш да шовинизмаи национализмаи гІулакхаш. Бакъда национализм алхха ше цхьаь хулаш яц къаьстта болаш идеологически политически болам ца хулаш санна мара.

Къамий гІулакхашта юкъерча негативни явленей, къаман проблемаш къоастаяра маІан кхоачамболлаш гучадоаккхий теш национализманей шовинизманей духьал лоаттабеча къовсамах йолча формулировкас?

Хеталу ухаза дош лоадам боацача даьккхача санна. Событеі кІоаргтара бахьанаш тахкац.

Хаджи-Мурат ИБРАГИМБЕЙЛИ,
исторически Іилмай доктор, профессор, РСФСР «Знание» обществa къамашта юкъерча гІулакхий комиссе член.
(1990 шера июле арадаьннача «Учительская газета», № 28).

ИСТОРЕ ОАГІОНАШ

ТУРПАЛА ДА

Сийдолча, цІихеззача турпала Ахриев ГІапура да СаІид хиннав, СаІид ше Темаркъий воІ вар. Темаркъа паччахьа Эскара полковник хиннав. Из ГІалгІайченера Гуржашкахьа кхаччалца ТІемагуржий наькъа Іалашо еш хиннав. Темаркъий хиннав пхи воІ. Петербургски университет яьккха СаІадали (ший вежарий къонгашка дешийтар духьа саг ца йоалаеш Іийнав из), БІачи (художника Хьажбийкара да). ГІаьберти (арабиста Ломоносова цІарагІарча МГУ доцент хиннача Нуредина да). Масакх, СаІид.

СаІида шийхиннав 5 воІи, 2 йоІи. ВокхагІа вола воІ Петербургски университет яьккха Мухтар хиннав. Из ва гІалгІай лаьтта доацаш бисара духьала Паччахьалкхен Думе протест язъяьр (Из исторически документ Москве Паччахьалкхен архиве да). революционер ГІапур, историк, хьехархо, эпсар. ГІалгІай педучилищен, ГІалгІай Іилма-тохкам институтеи директор Осман, кхийна зІамига саг волаш венна Даниилбек, ГІалгІай облисполкома бехктокхаме белхаш леладаь Махьмад, ши йоІ — Апакхи, Фурдовси.

Османагара дІанйккхараш, истий кхувлалехьа дІабаьннаб.

СаІид кІоарга хьаьнгал, доккха денал долаш дика къонах хиннав. Шийга кхоачаш дика кхалсаг хиний цо йоалаяьр а. Из Гатахьажа-наькъан Ловзи яр.

Сибата, гІовна дала денна хоза саг хиннав Сайти (из цІи яьхай цох цІагІарбараша, гаргарабараша). Бера хана денз из вовзаш хиннача Баранника-Борисовича Л. К. (из 97 шу даьнна хинна йоккха саг дІаяхача бІаьсти дІаьнний, ше яьхача Москве дІа а еллай) оалар: «Аз укх дунен тІа доаккхача 97 шера СаІидал хозагІа, куст долашагІа саг ма вайнавац сона. Дукха хоза артисташ а ма байнаб сона, бакъда, СаІид мо, тоам болаш вар-м вайнавац».

Л. К. Баранника (Борисевич цун даь тайпан цІи я) дувцар, ший дас-лоро, цкъа Буро тІара унахо — гІалгІа волча вийха ваха, цІавеча, аьннар.

— Хецаденна аппендицит хиннача гІалгІачунна операци яь, воагІа со. Цул хозагІа, цул денал долашагІа саг ма вайновацар сона. Даьллахьа, ма саг вар из. Хало хиннаяле а, чІоагІа раьза ва со, се цига ваха, из вайза» Л. К. Баранника дІахо дувцар, шоаш, да цІа ца воагІаш, белхаш, кхерабенна хьувзарах из цунга дІакодадича, цо шоашка аьннар:

«Шоаш да бехке. Аз ма аьннадарий шуга: гІалгІай болча вода со».

Цу хана, — йоахар Любовь Константиновнас, — нах есаралла кхувлаш. царех ахчаш доахаш, моттигаш хулар. ХІаьта гІалгІаша шоайнига венача сага тийша болх мича бергбар!

«Дайрий шоана, — йоахар тхога дас, — со мишта эзди цІавоалдавир? Воала а вир эзди: тІакхуллаш ферта, тІехьашка даьхка гІайбаш, бидарка уллув шинна а оагІорахьа, говрабаьреш. НаІІарга из Іо а ваьккха, из говзарах дезал къинтІера а баьхa мара дІа а бахaнзар.

— Иштта тешаме нах бар гІалгІай, — салар дахар — денар дагадеха ягІача йоккхача саго.

К. Борисевич вокхха демократ хиннав тІема-медицински академи а яьккха Петербурге дарба де дІаволалуш лор хиннав из, революционни дог-уйла, хиларах, революционни гІулакхаш леладарах Петербургера араваьккха, Кавказе вайтача хана. Ший да унахошкара хІама хьаэцаш вацар, яхаш дувцар цун йоІо. бакъда цо даь гІулакх довцар. Наха чІоагІа везаш саг вар из. чІоагІа дукха новкъостий бар цун: эрсий, гІалгІай, нохчий, черсий.

Сайтена башха-дика хацар эрсий мотт, хІаьта а, Сайте тхацига веча е тхо Фуртовге харцига дахача дукха къамаьлаш хулар даьи Сайтеи.

Варшаве, Петербурге дийшача, вокххача специалистеи, вІалла дийша воацачз лоамарочон шоашна фу дувцаргда, аьнна, хетаденначулга лоро оалар:

— СаІид кІоарга хьаькъал долаш, дени-бийсани хьо вагІе, дувца хІамаш долаш ва. Аз сайна дукха пайда эц, цунга ладувгІаш.

Борисовича тІагІолла кхы дуккха болча цун новкъосташца а доттагІал леладаьд Сайте.

Сайти наха вовзаш, шиш болаш къонах хиннав. Юрта массавар, вокхха-зІамига Сайтех эхь-бехк кхоабаш хиннаб. Масадар зувш, ховш, водар, харцахьдар ший а наьха а къайла ца доаккхаш, нийсса дІаоалаш хиннад цо. Иштта зувш, хамбеш, сийдоаккхаш хиннад дикачун. ХІанз а из вайзачар а, дувцаш хезачар а безаме хеташ, дувц цо аьнна дош, леладаь хІама.

Сайти дезала дика да хиннав, Любовь Константиновнас дувцар шоайцига даьхача ший а веший а бераштa цо мел дика доал дора. Буро тІа реальни училище деша багІаш, царцига баьхаб ГІапури, цул вокххагІвола воша Мухтари, СаІида веший БІачий кІаьнк МаІаси.

Сайти берашка дика хьожаш а хиннав, бакъда царга ше яхар дайташ а хиннав. Шоайла, нахаца леладу гІулакх, эздел, тІадилла хІама хаьдда чакхдаккхар, тешаме хилар, гаргара нах лархІар, безар дар берашкара даьна дийзар. Бакъда цо бера хІама техан тІачайхан сага дайналац, хезацац.

Цунга хІама ала а ца юхьаш, лечкъе, елхаш хиннай берий нана Ловзи. Бераш каникулех цІакхаьчад алалехьа, барзкъа а хувцийте, сихха балха дІадохийташ хиннад дас: мангал хьакха, хьунагІара дахча да, жа чудсаладе, йол цІая... Бераша шоашка дас аьннар хала доацаш, атта, гІулакха кийча болаш дора. Даьнен наннеи йоккха а, зІамига а духьоле ца еш, яьккхай цар шоаш яьккха ха. Цудухьа царех цхьанне даьна духьала аьцна дош чІоагІа сакъердам баьнна, дийцад цІагІа а, юрта а: «Османа Сайтега аьннар хезадий шоана?» яхаш.

Цхьан дийнахьа Сайти, ше хьалха а ваьнна, дешабагІачара цІа ма кхаьчинге а, мангала бугаш хиннаб кІаьнкаш. Хьалхавода да юхасецав, ераш тІехьаккхерга хьежаш. КІаьнкаш хьатІакхаьчача берда йисте латтача дас аьннад беррига бе боалла гІирс ахка Іочукхосса, ІокІалдаьлча хьаэцаргболаш. ХІаьта ІокІалбаьлча, гІаддовлца лийхай хІамаш. Кораьяц. Цудухьа бІарчча денна меца, хьога, хала лийнна, дукха болх баь цІабийрзаб ераш. ХІамаш Іочутайсача кхаьчача, муш бе а боаллаш, дІаэттав да. Осман хьатІакхачарга хьежаш. Ше мушах вийхка хІамаш хьалъэца ахка вахийта да воаллалга кхетадаьча Османа цІаьхха аьннад:

— Хьо хье Іочувахача бакъахьа ва цига, Сайти. Тхо пхиъ а ва, оаха хьо чІоагІа хьа а лоацаргва...

Беррига цецбаьнна латтийсаб... Сайте ийкха кІаьнка дІабІарахьежа аьннад:

— Къонах хила-м, даьра, гІерт боргІалг!

Сайте гештдеш хиннадац дер дайна багІача кегийча наха. Дезараш дита а дита, кулгаш вІашкадехка багІаш цкъа из тІакхачийтавац дезалаша.

— Кора а доагІар цунна-м, — яхаш дувц, гаргарча наха — Іоа кІал хи йисте лаьттах йоалла коаст хьаяккха, хола тІайилла дика я из.

— Чурта оттабе дика кхера корабаьб сона. Долле Іочуба. Цхьаннена накъобаргба из.

Дешар, Іилма дезаш, лоархІаш хиннав Сайти, цудухьа ший вошас СаІадала массадолча берашка дешийташ, духьале яьяц цо. ХІаьта а эггара толашагІдар жа, доахан леладер, лаьттацара болх хеташ хиннав. Массабараш е деша багІаш е дийша баьнна, а болаш, аргІа зІамагІачунга кхаьчача, аьннад Сайте:

— Укх цхьаннех мукъагІа цІа леладергдолаш саг хила веза.

Нана йийлхай, вежараштa юкъе цаІ ца дешаш витача, из дог ийша хургва, яхаш — ТІаккха шиъ леладергда-кх цо, — аьнна дІахоададаьд цо.

Сайти ше а кхийнав, ший дезал а кхебаьб дахар—денар ховш, тІадоагІа ди, кхоане тахан Іалашъеш. Ший сискал йнача, далац. Шийна ваьхача, валац. Байнараштa тІера сагІа—бІогІа ле, нах лархІа, наха гІулакхаш лелийшачунга хьажа Іомадора бераш. Шоай даьген, наьнаген хьажа. Сайте бераштa хьехараш хабараца, къамаьлаца кІезига дора. Нахаца вагІаш, бераша лерг кхоабалга ховш оалар цо:

— Визаччунна — верстачунна даь гІулакх саго шийна даь гІулакх да, къечунна — мискачунна даьр наха, далла даь гІулакх да.

— ЦІен юккъе доалл сага сий, цІен юккъе дов сий. Хьа цІенъюъе вІаштІехьа хуле, арахьаралар а вІаштІехьхургда.

— Дезалхочун пІелг ца лазийта беррига боахам дІабала мегаргба, бакъда цунна из дІа па хайта вала мегаргва, — Мела хила мегаргвац, мела. Дийна хила веза саг, — оалаш хиннад Сайте.

Чувенача хьаьшана ду гІулакх дукха хеташ хиннабац Сайти ваьнначара бола нах. Сайте нана, полковника Темаркъий сесаг, Бай (из хинний Булгуча - наькъан) сов дукха бод хьекхабаь, пІелгий юкъигаш кхоачеенна хинний, йоах.

Ше хьаьшашта устагІий дукха доаду, аьнна, шийца був валанза вахача зІамагІа волча вешийна БІачена хала хеталга сакхийча, Сайте цкъа аьннад вешийга:

— Кхоана вай шиъ Наьсаре долх.

Іуйран ши говрбаьри Фуртовгара Іоараваьннав. Наьсаре ераш мала бахача юрта, хІара фусама, Сайти венав, яхаш, устагІий доадеш сий долашагІа мела бола къонахий чубехаш, чІоагІа сий даьд акхар — Даьллахь, ма дика нах ба ераш, — яьхад БІаче вешийга.

Шоаш цигара цІабоагІаш, Тийрка тІех а баьнна, хьачубийрзача, тІехьа воагІа зІамагІа вола воша хьаулл...а валийта, хаьттад Сайте:

ХІанз хайрий хьона, аз хьаьшашта гІулакх хІанз ду? Іа наха дІадаьр мара дац хьа. Из халахь...

ТІаккха денз зІамагІволча вошас шийгара кхы мело яйтаяц.

Дукха ха йоацаш Джейрахьа Чоранакъан Исраьила дийцар сона: Нах вІашагІкхийттача, йоагІача — йодача, саг кхелхача, — массанахьа, къечарна, бІаьхийчарна цхьатарра 5 сом лора Сайте» яхаш. Цкъа хаьттад цунга:

— Ва Сайти, массанахьа цхьатарра 5 сом лулга, фуд хьа? — аьнна.

Цхьан юкъа хІама ца оалаш а ваьгІа, йистхиннав Сайти:

— ...Аз дукхагІа делча, дукхагІа дала хьо а гІортаргва, Іоаравар а гІортаргва, дар а доацар а гІортаргва. ХІаьта массанахьа цхьатарра ца лой, сона кІезигагІа, дІарачунна дукхагІа деннад. — яхаргда. Сов хІамайх зулам доал...

Дукха халонаш тІакхаьчай Сайтена. Нанасбаьраш а цул хьалхабаьннаб. Ший пхе воІах виъ а цо дІавеллав. Революционни гІулакха Баку вахийта, дІаводаш могашмаьрша хинна воІ ГІапур дас цІавенав. ГІапур, са санна дукха вийзача Серго Орджоникидзес еннача вагона чу воІ а вахьаш, шийца Орцханов Хизар а волаш, цІавенав турпала да. Цул хьалха Петербурге университет яьккха, къаман бІоагІа хуллача дийнахьа Мухтар а веннавар. ТІаккха Данилбек а, Махьмад а дІаваьлар. Мехкарий Апакх а, Фирдовс а дукха бахaнзар.

Бакъда, цхьан сага Сайти веха вовнзар.

— Фу дергда, фу дергда... Уж дала дІайицаб, ераш дала хьабеннаб аьле, даь вежарий цІераш техка хинна ший ваІий. бераш (юха а Мухтар, Данилбек...) хьоастар вокххача саго.

Р. АХРИЕВА.

МАЛХБОАЛЕН БУСАЛБАЙ СЪЕЗД

Телеграмма лоаца а хаьдда а яр: «ДУМЕС ХЬЕХ ХЬО... Малхбоален бусалбай V съезде, къаман барзкъаш дийха хьо вар а дех. Хьога хьеж тхо, телеграф яйта. Шейх М. С. Т.». г. Уфа.

Со сиха кийчвелар: чокхи тІадийхар, тІехкарах шалта эллар, самолета тІа хайр.

Город Уфа дІакхаьчар со ах бийса яьлча. Хьаьшашта накъабаьхкабар фусам-даьй —бІаьщ таксеш, итташ лимузинаш, «Интуристаш» (автобусаш) яр.

Хьаьший тІабахка безаш бар 4—5 июне, хІаьта съездо ший болх дІаболабора 6-ча июне, 12 июне Москве чакхбоаккхарг а болаш.

Къулбаседа-Кавказера баьхкараш селлара дика тІаэцарах цецваьлар со. Иштгала лоархІамеча форуме хьеххала фу даьд аз, яха уйла йора аз. Бакъда тха «Поиск» яхача клубо Украина лаьтта хьалехавар тІема шерашка шоай сан Іо а йила, фронте ваха, фашисташта духьал майра тІом беш венна 12 имам...

Новкъа а хеташ дагаухар Ильич венначул тІехьагІа вай дина хийра даьнна хилар. Фу хилар хІаьта ди иштта битарах? Иманера дайлар, вІаши хийрдаьлар, наркомани, кхы во мел дар юкъедаьлар. Похайир еза моттигаш, кхоаненах бола тешам...

1985 шера КПСС ЦК апрельски Пленум хинначул тІехьагІа мара хьахиланзар сага байна хинна вахарцара безам, кхетаде даьлар воашта тІалаьттар фуд а вай хІана массаза кхераш хиннад а...

Сенца дусталургда сталинско - бериевски режим лаьттача хана дохадаьр, доадаьр? Хьанна могаргда бахачара бохабаь, кхычахьа дІабахийтача вайнаха, балкхароша, гІалмакхоша. кхычар даьха шераш меттаоттаде?

Бехк боацаш дохадаь халкъаш бехказа доахаш йола Деклараци йолаш я. Бакъда цар моральни дохадаь дог-м дерзалургдац. Цох ший дош аргда историе, из вІалла вІаштІехьа дале...

Бусалбай съезд болх бе йолаелар 6 июне 9 сахьат даьлча городе Уфе, мехкдаьттахой дворецe. Мехкдаьттхой майдане хьалъехка яр 15 союзни республика байракхаш, хІаьта аьтта оагІорахьа хьалъэхка яр форума юкъе дакъа лоацача 48 паччахьалкхен байракхаш...

43 шу хьалха хиннаяр бусалбай IV съезд. Цу съезде хинна беррига делегаташ боабаьбар «халкъий даь» Сталина лоІамагІа.

Бусалбай дерригдунен съездага моаршал дайтар М. С. Горбачевеи Н. И. Рыжковеи. Берригаш хьал а гІайтта, тІоараш детташ тІанийцар из моаршал.

Торжественно кийчъяьяр съезд хулаш йола зал. Аван-сцена аьрда оагІорахьа хьалъулл Ислама баьццара байракх. Цун сийна ха тІа латт Уферчеи Бухарерчеи хьужарений (училищай) шакирташ (дешархой). ХІара сахьат массаза доал хувцалу уж. Берригаш а дика кийчбенна, дегІ эзза леладеш ба, массанега а цІе тюбитейкаш тухк.

Съезд хьайнийллар СССР европейски даькъеи СибарегІени бусалбай шейхаул-Ислама муфте Таджуддина. Бокъонца лоаттайнр демократически процедура. Шейхашеи имамашеи хьал а гІувтташ президиумо харжара шоай кандидатураш телар.

ЦІаьхха хьахезар Кавказерча хьаьша цІи йоаккхаш... Со президиуме сийлен моттиге Іохайр, вІалла дага а доацаш.

Президиуме бар доазал дехьарча мехкий шейхаш, Саудовски Араве корола воІ, коронни принц. Цо съезда дена дар бриллианташца, сапфираща, изумрудашца кахьла дошо тур, СССР-е маьждигаш хьалдара г. Уфе кирпишкий завод ше езарах дола документаш.

Саудовски Араве корола бусалбашка дайта кхайкарал Іоднйшар принца:

«Деза бусалба вежарий! ВІашагІа ма къаста, вІашагІкхета.

МоллагІча дин а къаман а наьха дог цІена хилийта доттагІал чІоагІде... Иштта йоах вайга АллахІа».

Лоацца стенографически отчет йир.

Отчетни доклад йир Т. С. Таджурддина. Деза вежарий, аьлар цо, 1943 шерга кхаччалца йолча хана СССР территоре тІа дар 250 маьждиг, хІаьта 1980 шу тІакхоачаш 14 маьждиг мара дисадацар. 1918 шера Совнаркома Декретах вай ди паччахьалкхенах дІакъоастабаь ба. Цудухьа маьждигаш воаш хьалде дезаргда вай. Тиранаша сатийтадац вайга, йохаьй храмаш, вийнав дина керте лаьтта 40000 саг.

Вай хозрасчета тІа довла деза, хІара маьждиго паччахьалкхенгара лаьтта эца деза, бусалбаша леладерг а долаш. Вай хургья воай исламски банк, воай салоІа цІенош, къахетама цІенош, бош долча берий цІенош, кІалбисача наьха цІенош, пионерски лагераш.

Укх шера ДУМЕС-а чотагІа Турце деша вохийтаргва 200 саг. ХІаьта цигара бераш вайцига доагІа. ВІаши хьоашалгІа ухаргда, вахар тоалургда...

«Къахьетамеча, гештдеча АллахІа цІерагІа» тха лиге даькъала буэц бусалбай форума юкъе дакъа лоацараш, аьлар Дерригдунен Исламски лига председатела. Дег тІара моаршал дайтад шуга Саудовски Араве корола. Тха организаце новкъостал ду ерригача паччахьалкхений массе бусалбай организацешта. Дунен тІарча берригача бусалба наьха хьашташ лораду оаха. Саудовски Араве корола йоах: дунен ерригача регионий бусалбаш исламски общинашка вІашагІкхийтта хила беза, кхыча диноех болча наха зене а хургдоацаш...

Динарцара вежарий! ХІанзза хьахезар вайна вай бІаьшерен эггара дикагІвола воІа М. С. Горбачева бусалбай V-ча съездага дайта дешаш. Из бахьан долаш укх шера СССР-ера Макка хьажа цІа гІоргва 1500-нел совгІа саг.

Машар хилба цун цІенна. Бусалба наьха дунен лигае моаршал лу къулбехьарча М. С. Горбачевна а Малхбоалерча шейха-уль — Ислама Таджуддина а.

Малхбоалерча бусалбаша цІаькха а баркал йоах М. С. Горбачевна а Саудовски Араве корола а цар бусалба наьха йоакхо еш хиларах. Укх шера СССР-ера эзар саг шоайцига хьех (Саудовски Араве корола). Дуккхача шерашка бІеха низ гІийртар вайх даьла воаца нах де. ХІанз керда уйла араяьннача ул тІехьагІа хьажа цІа ваха никъ мукъабаьннаб, тІехьагІа кхы а паргІатагІа хургья.

Казахстана бусалбай наиб муфтий Аль-Хьаджи М. У. Алсабеков:

«...Казахстане хІанз къоастаянза я Сталина—Брежнева ханашка къамашта юкъе хьахиннача гІулакхий проблемаш. Уж харцахьара гІулакхаш дІадахара духьал къовсам лоаттабу тха регионе...».

Цул тІехьагІа къамаьл дир Палестинерча Шейха — Муххьамад Хазрата. АллахІа новкъосталца юха хьаллоацаргья оаха тхоай даьхе Палестина, аьлар цо.

Саудовски Аравера веначa шейх—Талиб - Хазрата аьлар, аз баркал ях се укх хьаша тІаэцача лаьтта нийсваларах дикачеи даькъалчеи наха.

Румыне посола Радика аьлар, лаьттара беррига нах вошал долаш баха беза.

Мавритане Москверча посола ше къамаьл деш белгалдаьккхар форуме вІашагІкхийтта нах даькъален беркатен уйла йолаш хилар.

СССР Министрий Совета Председатела дина гІулакхай хьакъехьарча заместитела йоахар дина организацеша шоай культови хьашташ бусалбаша кхоачашдара йиш мел яр ду оаха.

Стамбулера имам Ахьмад-Хан:

— «Шун паччахьалкхено ди бохабора, тоабацар, хІанз ха кхаьчай СССР-а бусалбашкара дІадаьккхар меттаоттаде: материальни, духовни, культурни ганзаш меттаоттае. Кераста ди 1000 шера Россе паччапьалкхен ди болаш хиннаб. Бусалба дина из торо хиннаяц Іаьдала доал деш хиннача тиранний субъективни хьашташ бахьан долаш.

АллахІа денад вайна дерригача динашца сабаре хила дог. Из иштта хилар бакъдеш да Константинополера кераста дина киназ.

Цудухьа лорабьаб цо бусалба ди. АллахІа новкъостал ду ший лаьшта, нагахьа санна цар вІаши новкъостал деш хуле».

Съезде къамаьл дир 220 саг гаргга болча наха. Съезд хилир Уфе, — Ульяновке, Казане, Набережни Челне, Москве.

Съездо тІаийцар резолюци — соцам. М. С. Горбачевга деш дола кхайкарал, Саудовски Араве королага деш дола кхайкарал. Москверча маьждиге АллахІа ламаз дир.

З. ДОТМУРЗИЕВ,
г. МагІалбика № 18 йолча школа историе хьехархо.

КПСС ОБКОМЕ

КПСС обкома бюро аргІанарча заседане дийцар 1990 шера республика юххьанцарча партийни организацешка отчеташи хоржамаши дарах дола дош. КПСС XXVIII съезд хинначул тІехьагІа а парте кердача Уставо дІа мадехкара а лохерча звеношка отчетно - хоржамий кампани дІаяхьарах йола парте обкома VII-ча пленума решенеш кхоачашъе лерхІаш парте обкома бюрос партийни группашка, цеховойи юххьанцарчеи парторганизацешка отчеташи хоржамаши де могадаьд 1990 шера 15 августе денз 1 ноябрага кхаччалца.

ХІанзара отчетно - хоржамий кампани коммунисташ идейнии организационнии вІашагІтохара, хІара партийни организаце хьинар лакхдара тІаерзае еза. Из дара парторганизацешкарча гІулакхашка массе а оагІорахьа хьажа деза. партийни болх кердабаккхара, цунна демократизаци яра, эггара хьалхарча аргІанареи перспективнии социально - экономически проблемаш кхоачашъяра. общественно - политически хьал тоалара долча гІулакхий программа оттае еза.

Рыночни экономикага довлаш хиларца дувзаденна. къахьегама коллективай членаш социальни лорабара дукха тайпара гІулакхаш деш хиларца дукхагІа бе беза общественни хетар хьахилийтара тІехьара организаторски политически болх. Конструктивни дагадовла доагІа КПСС члений мугІараш цхьоагІо йолаш хилийтара, парте хІара члена хьинар а бехктокхам а лакхбара, диктата практика а боахамийи паччахьалкхени органий меттаувттилга дІадаккхара, хІанз политически методашца гІулакхаш де дезача партийни организацей балха боарам лакхбара, бакъдолчун низаца, партийни программа аргументашца, коммуниста ший болча хьонхамца нах шоашкахьа бахара дешай хьакъехьа.

КПСС XXVIII съездо дІадехарашка хьежжа къоастаянза яргьяц советски, общественни организацешца цхьана къахьегара, вІаши гІулакхаш леладара йола керда принципаши никъи.

Парте горкомаштеи райкомаштеи тІадиллад отчетно-хоржамий собранеш кийчъяраи дІаяхьараи хиланза даргдоаца практически новкъостал де, шоашта хетар алийта, гІулакх де, гуччахьа критикеи самокритикеи е паргІатта мукъа бала. КІезнгагІбараштa хетар теркалде а лархІа а. царех цхьа категори ца лархІа, шоай позици хьаллацара царна бокъо яла.

Гласнии демократически кІийлен тІеи харжа беза секретараш, цар заместителаш, партийни комитетийн бюройн членаш. Коммунисташтеи парте боацараштеи кхетар теркал а деш, парторганизацешта кулгалдара перестройкана мутІахьбола, къахьегама коллективашка лоархІаш бола керда коммунисташ овттабелга Іалашде деза.

Отчетно - хоржамий собранеш кийчъяра а дІаяхьара а болх бе беза хержача партийни органий членаш. КПСС XXVIII съезда делегаташ шерра юкъе а озаш.

КПСС обкома бюро заседане хьежар кхыча дешашка а.

НГІАССР МИНИСТРИЙ СОВЕТЕ

НГІАССР Министрий Совета заседане тІаийца бар республика агропромышленни комплексе кулгалдара структура эргалькха тоаяра тІаберзабаь массехк соцам.

Нохч - ГІалгІайче баханах юрта боахама продукцеца кхы а бизза Іалашбар къаьстта бокхха лоархІам болаш хилар теркала а даь, из тайп-тайпара чакхъяккхацадаьд продукци яккхара, ра специализаци е. Из де лерхІаш яьхкай сомийи баьцадаарийи продукци, коартолаш яхара, чакхъяхара, йохкара йола Іилма- производственни «Чечениигушплодоовощхоз» яха объединени, кхачан промышленности «Чечениигушпищепром» яха республикански паччахьалкхен кооперативни производственнии объединени, «Чечениигушвиноградпром» яха комсаш кхеюи чхьагІар доаккхеи производственни объединени, «Грозненское» яхар керттера а йолаш коа тІара оалхазараш леладу «Чечениигушптицепром» яха производственни объединени.

НГІАССР Министрий Совете йолча цу ерригача объединеней шоай лоІаме хилара статус я, йоагІаш йолча ерригроссийски отраслеви ведомствашта кара а я.

Цул совгІа, колхозаш, совхозаш, хІаьта иштта кооперативаш, фермерски боахамаш дикагІа Іалашдаран технически гІулакх даран яьхка я «Чечениигушагропромснаб» яха материально-технически Іалашон производственни объединени «Чечениигуштехмашпрокат» яха производственно-технически гІулакх дара а лелае юрта боахама машинаш тела а объединени.

Лакхехьа цІи яьккха специализированни объединенеш яхкарцеи кхачан а бедал чакхйоаккхача а промышленноста боахамаш, предприятеш, гІишлош- ю, ремонтно - технически, снабженчески организацеш царна юкъе яхарцеи дувзаденна НГІАССР Министрий Совето соцам баьб оттаьяча порядкагІа «Ичкерия», «Шалинское» яха агропромышленни объединенеш, хІаьта иштта «Гудермесский», «Ведено», «Наурский», «Надтеречный», «Шелковский» яха агропромышленни комбинаташ дІаяха.

СЕРДАЛ ЯХЬАШ ВАР

Нохч-ГIалгIай паччахьалкхен университет... Шоай шоллагIа дола цIа лоархI цунах Iалахьмате дукхкача нохчийн гIалгIайн кагийча нахен мехкарашен — укхаза дешабагIачар. ХьалхагIа дешабагIачар дегашка а йисай из хьамсара фусам. ХIана аьлча, укхаза из сердало вай республике гIолла, берригача мехка гIолла дIахьу хьехархоша.

Из сердало кхоллачарех а, хьехархой дегашка гIолла бIаьхо йолча юрташка, городашка из дIаекъачарех цаI Юрий Борисович Верольский ва, Советски литературан кафедра доцент, Нохч-ГIалгIай АССР-а культура заслуженнй болхло, РСФСР-а халкъа образоване отличник.

Университете цар доаккхача пхе шера, кагирхой дегашка, нравственни-оагIорахьара а патриотически оагIорахьара а, дерригача вахара тешаме лард хургйола уйлаш дIачIоагIъе хов 40 шерал дукхагIа педагогически опыт йолча хьехархочоа. Къаьгта дола тешал — хIара дийнахьа Юрий Борисовичага ухаш дола каьхаташ. Царех цаI доаладергда вай. Из яздаьр ва Грозненски района Куларински юкъерча школе эрсий мотти литературен хьехаш вола Сулейманов Джалал:

«Хьамсара Юрий Борисович! Каникулаш йолча хана, № 41 йолча школа хьехархошта Iа йийшача лекцега ладийгIарех цаI ва со. Школе литература хьехарца дувзаденнача методически хьехамех дег тIара баркал хьона. Университете Iа лекцеш ешача, хIара дийнахьа хьоца гIулакх долча, Iа кулгал а деш вахарах кхеташ боагIача студентех хьог со.

Из цхьа лекци моллагIа болча хьехархой итт, бIаь лекцех лургъяцар аз. Цунга ладийгIачул тIехьагIа сай болх овлан тIара хувца лаьрхIар аз, Iа даь хьехамаш кулге а лувцаш. Хувца лаьрхIар, сай урокаш йIаьхийгIа, сакъердамегIа хилийтар дуХьа.

Ховш ма дий: таханарча дукххача хьехархой урокаш, етта кирпишкаш санна, цхьан тайпара, творчески уйла йоацаш йолга. Хац сона, мишта хетт кхыбараштa, бакъда, сона-м моттиг кораягIац, нагахьа санна сай урокагIа берий теркам аз дувцачунна тIабервзаш ца хилча, шоайла къамаьлаш а деш, кхыча гIулакхашка бувлаш хилча.

Фу де деза, мультфильмашка хьежача хана даггIача тайпара, бераш урокашка а дагIаргдолаш, шоашка дувцачунга лерг дилла? ХIара дийнахьа, хIара сахьата уйла ю аз цу гIулакха?

АргIанара урок яла се массаза вода, уйла ю аз: «Мишта йолаергьяр — теш урок Юрий Борисовича, 45 минота бераш лерг дилла ладувгIаш дагIаргдолаш?»

Цу тIехь чакхдоакх аз сай йоазув. Аьттув балба хьа методиста гIулакхашка а, филолога гIулакхашка а, вузовски болхлочун гIулакхашка а.

«Баркал хьона, Юрий Борисович!» — цу дешашца чакхдоал Верольскега мел доагIа каьхат. ХIаьта цунга язду практике болча студенташа а, университет чакхъяьккхача хьехархоша а, кхыча городашкарча Iилманхоша а...

Студенташеи хьехархошеи яздер кхетадеш да. Сендухьа язду, тIаккха, Iилманхоша?

Iилманхоша язду, Нохч-ГIалгIай паччахьалкхен университете каст-каста литература проблемаш йоашхаш тайп-тайпара Iилма конференцеш хуландаь. Масала, дукха ха йоаццаш хилар Лев Толстоя, Максим Горьке кхолламашта хетаяь конференцеш. Цига гулбеннабар Москвера, Ленинградера, Донецкера, Тбилисера, Новосибирскера, Петрозаводскера, кхы дукххача городашкара литературоведаш. ХIанз Юрий Борисович кийчъеш ва Владимир Маяковскена хетаяь конференци...

Цу тайпара моллагIа а

конференци кийчъяра болх атта бац.

Конференце хургйолча докладий конспекташ тIайолаш сборник арадаккха деза, кепа а теха. Грозне мел воагIа Iилманхо, литературовед, критик, хьехархо гостинични номерца Iалашве веза, царна вай республике доаккхача кхаь—диъ дийнахьа сагота хургйоацаш культурни программа вIаштIехьа яккха еза. Цхьабакъда, конференцеш кийчъеш чуйнина къахьега дезе а, хIара конференцех боккъонца дола литературан цIай хул. ХIара конференцех дикка тIо-новкъостал хул республика бахархой культурни, эстетически, нравственни боарам кхы тIа лакхбеча.

ЦIихеза болча а шерра бовзаш боацача а эрсий яздархой вай республикаца хинна бувзамаш тохкаш цхьа ткъаьх книжка яздаьд Юрий Бористович Верольске. Вай лоаман мохк литературни оагIонгахьара тахкар — из да Юрий Борисовича эггара дукхагIа деза гIулакх. Ший тохкамашца дийндеш, вайна хьалхашка уттаду цо бIаь шу, ши бIаь шу хьалха хинна хIамаш.

Нохч-ГIалгIай паччахьалкхен университета студенташта учебника лоархIам болаш да «Вай мохк литературен» яха книжка.

Из книжка вIаштIехьдоаккхаш, московски архивашка дукха сахьаташ дIадихьад Юрий Борисовича, нохчийн гIалгIайн лоаман юрташка хиннав, бIаьш болча нахаца къамаьлаш даьд.

Амма Верольскена шийна корадаь кердадараш, кIезига дац сборника тIа. Масала, «Валерик» яха Лермонтова стихотворени ешаш, литературоведана гучадаьннад нохчо Галуб вахаре боккъонца волаш хиннача сага сурт дулаш хьатIаязваьлга.

Дукха кердадар техкад Н. Г. Чернышевске яздаьча шерра довзаш доацача «Знамение на кровле», «Кормило кормчего» яхача дувцарех а.

«Чоже чу» яха М. Горьке дувцара тIера Верольскена кораяьча белгалонаша тешал ду: цу дувцар тIа ювца моттиг ГIалгIайче я, «ГIаьзи коа» «Плиево» яхача юрташта юкъе.

— Цигача ханнав къона Горький машенникъ буллаш, — йоах тохкамхочо.

Вай мехка литературни истори тохкача наькъ тIа яздархочунца — кхалсагаца Н. Ф. Остроменцкаяша вIашагIкхийтар Юрий Борисович.

ЦIихеза волча хьехархочо Макаренкос вIашагIъеллача колонне хиннача нохчий кIаьнка Рашиден эрсий кIаьнка Мишкайн доттагIалах дола Остроменцкаяс яздаь книжка Нохч-ГIалгIай книжни издательства плана юкъе оттаде а кепатеха из арадаккха а гIо дир Юрий Борисовича. Массехк шу даьннад берашта дукхадезаденна из повесть зIамигачарна юкъера доттагIал чIоагIдеш хьайоагIа.

Дикка моттиг дIалоац сборника юкъе Нохч-ГIалгIайчене Александр Серафимович хиларах йолча очеркаша.

ГIорваьннача цу советски йоазонхочоа вовзаш хиннав гIалгIай яздархо Гойгов Абдул-Хьамид. Цу хана боахама балха тIа хиннача Абдул-Хьамида говзамеча йоазоний лакхара мах а баь, цунна шесовгIата деннача книжка тIа Серафимовича яздаь хиннад: «Пора менять амбар на музу».

Серафимовича хетаяь я «Хьалкъашта юкъерча доттагIала тIехьара бIухо», «Шаро-Аргуне», «Чакхе йоацаш дисар» яха очеркаш. Серафимовича теркам, дукхагIча даькъе, карарча заманна тIабодаш хиннаб. Лоаманхой, къаьстта нохчийн гIалгIайн Iаьдалаш, цар вахар — делар довзара чIогIа тIера хиннав Серафимович. Цу тIа, цIаккха а дицлуш хиннадац Серафимовича халкъаш гаргаозаш дар, халкъашта юкъера доттагIал чIоагIдеш дар.

Ший книжка тIа Ю. Б. Верольске дувц Грознеца къахьегама а тIема а никъ бувзабенна хиннача яздархойх Валентин Катаевх, Макар Пасынка (И. И. Когана псевдоним), Александр Гуцевичах, Петр Алдошкинах.

Къаьстта ала деза «Блокнот Николая Анисимова» яхача очерках. ЦIихеза вола из революционер. Грозненски Совета хьалхара председатель стихаш язъеш хиннalga а гучадоал цун блокнот дийшача...

Юрий Борисович Верольски ца вовзачоа хеталургда: мичара низ корабоагIа лекцеш мичара низ корабоагIа кхоазеша а, литературоведчески тохкамаш де а, стихаш язъе а (массаьхк поэтически сборник арахийцад Юрий Борисовича) газеташка статьяш кепаетта, радио чу гIолла къамаьлаш де. Iилма конференцеш вIаштIехьъяха а. Бакъда, из дикка вовзачоа хов сево низ тел Верольскена. Цунна низ телар нахацара, вахарцара, дуненцара безам ба. Цхьа ди, цхьа сахьат, цхьа минот дIайодац цун дега йIовхал, цун уйлай беркат нахага дIа ца кхоачаш.

Iалаьмате докхха да Юрий Борисович Верольскегара вай республикана, вайнаьха къаманна даьнна а доалаш дола а беркат.

Хьаэцаргъя вай дешархой республикански литературно-краеведчески олимпиадаш. Мел докхха гIо ду цар берашта вай мехка культура дегIайсалаяра, берий талантащ гучаяхара? ХIаьта, уж олимпиадаш чакхъяча эгтара хьалха дагадехар Юрий Борисович ва.

Юххьанцара олимпиада 1964 шера хилар. Олимпиада дIахьош бераша Даймехках язъяьча дикагIа йолча сочиненех книжка а оттадаь, из кепатохийта, арадаьккхар хьехархочо...

Тахан, республике меттел, мехка, цхьалолча даькъе, доазол араьхара а йовзаш я Нохч-ГIалгIай паччахьалкхен университетера литературни музей. Толстоя, Пушкина, Лермонтова, Грибоедова, Полежаева, Горьке, кхы дукххача яздархой вахарца а кхолламца а двузаденна тешалаш гулдаьд укхаза. Масала, «Цхьан книжка музей» яха раздел Л. Толстоя «Кавказа есар» яхача повестана хетаяь а. Разделе гуллаьд дукххача меттайла даь повеста таржамаш, повеста эрсий метталлара дукха нэланеш, цIихезача яздархоша повестах аьнна дешаш.

Повеста лакхара мах баьчарна юкъе ба И. С. Тургенев, Н. К. Крупская и Ю. Гагарин а.

БIарчча ворда дошув цунах ялал лоархIаме я Нохч-ГIалгIайчен яздархошта хетаяь раздел. Царех цхьабарий архиваш а я укхаза. Нохчийн гIалгIайн яздархой сурташ, книжкаш, кхыметтел, кассеташ тIа дIаязъяь цар оазаш кораергъя укхаза студентацтеи Iилман болхлоштеи.

Музей вIашагIъеллар а Юрий Борисович Верольски ва. Иттех шера ший мукъа мел йола ха литературни музей вIашагIйоллача дIайихьай цо. ХIара экспонат цун хьацарца, цIеца леха а яьккха я укхаза.

Цул совгIа, духхьаша мара бIаргаяйна йоаца археологически, этнографически материалаш а я укхаза.

Берригача советски мехка шерра дIаяйзай Староглаловская яхача станицера Лев Николаевич Толстойна хетаяь музей. Из кхоллача а хIара шера цига хулаш дола литературни цIейш дIадоладеча а хьинаре дакъа лаьцад Юрий Борисовича.

— Сендухьа деза уж цIейш, сендухьа еза уж музеяш? — ала тарлу цхьаболчар. Цунна жоп дала доагIа:

— Духхьал къахьегамца ваьха варгвац саг. Маьженашта дIахьай хьар эшаш мо, нашта дIа-хьа хьар эшаш мо, ший кхача эш сина а. ХIаьта, сина бола кхача — литературеи искусствои да.

Сина кхача... Из кхоллара шоай бIарчча вахар дIател яздархоша, композитораша, артисташа. Цар турпала болх наха къаьгта бIаргагургбац, нахага бизза дIакхоачаргбацар, Юрий Борисович Верольски санна хьинаре къахьега тохкамхой бецаре.

КIезига яздаьлац Юрий Борисовича нохчийн гIалгIайн яздархоех лаьца. Уж берригаш хIана бац аьнна, боккхагIбараш а зIамагIбараш а. Верольскеца кхолламa бувзамаш долаш хиннаб. Дукхабараш, доттагIал лелаеш а хиннаб цунца.

Юрий Борисовичаца доттагIал долаш хиннав Яндиев Джамалдин. Москве, Литературни Центральни ЦIагIа, 1965-гIча шера дIайихьача Яндиева творчески вечере цун кхолламах лаьца къамаьл а даьд Юрий Борисовича.

Юрий Борисович доттагIашта а из вовзаш болчарна а дукхавеза, догцIена воландаь, сага гIо де ийча хилар бахьан долаш, ши юхь йолаш воацандаь.

«Застоя» шерашка, цIихеза вола нохчий яздархо Ошаев Халид Iаьдало IотеIавеш волча хана, из университете а вийха цун творчески сайре вIаштIехьъяьккхар Верольске. Кхераваланзар. Iаьдал шийна раьза ца хила мег аьнна. ХIаьта, мел лоархIаме хилар из вIашагIкхетар Ошаев Халита? Мел хьаллаьцар цу вIашагIкхетаро яздархочун оагIув, мел хьалъайдир цун дог?

ТIеххьара, Юрий Борисовича къонача яздархоша беча белхах лаьца ца аьлча варгвац. Къонача яздархой цхьаккха а республикански семинар дIайодац Верольске поэтически семинара кулгал ца деш.

Ший камаьршача дегага хьажжа, камаьрша ба цунцара наьха безам а, камаьрша да наха цунгара дIакхоачаш мел дар а. Камаьрша я цун тIехье а: цун шич йиIий кхо кIаьнки цхьа йиъги да кхуеш. Тешаме гIонча хиннай цунна балха тIа а вахаре а сесагах Валентина Васильевнах.

Юрий Борисович гIалатваьнна, цунгара кIезига хIама гучалаьнна моттиг хац цхьаннена а.

Г. ГАГИЕВ.

СУРТА ТIЕ: Ю. Б. Верольский ший студенташца.

СТАЛИНСКИ ЖОЖАГIАТЕ

(1990 шера 24 июле «Сердало» газета тIа арадаьнначох дIахо дода сталински хана лаьца ваьллачун дневника тIара дар).

«Бус дIакхаьчар тхо кердача лагере. ХIаьта этап лагерера арайоккхаш а из кердача моттиге дIакхоачаш а бийса нийслора дукхагIча даькъе.

Баракашка дIадийкъар. Со нийсвенна барак кхозза вIаштIара яь нараш йолаш яр. БIаьсти яла гарга гIерта ха яр из. Челябински областа хIаьта а чIоагIа шийла хулар, къаьстта гIелала кIалдисача тхона. КIалбила мотт а тIабила юврагIа а бацар. Тхоашта тIаювхача тIолхашца Iодийшар тхо ардакхех яьча нараш тIа. Кхозза вIаштIара яьча нара тIа кхаьчар сога моттиг. Хала дар цу тIа хьалтIавала а тIераIовала а. Сога санна тха этапаца мел баьхкарашка а кхаьчар уж лакхагIйола нараш. Тхол хьалхагIа баьхка, кIалха хиннараша дIалийцаяр хьалхареи шоллагIеи нараш.

Дохк эттача санна хетар барака чу, сага сибат къоасталургдоацаш баьде йоагар цу чура лампаш. Наькъа даьхка кIаьдденнача оаха барака чура дар ца зувш яьккхар хьалхара бийса. Iуйрийна сигналагIа сомадаьхача мара зензар аз барака пишка чу йоагаеш хинна дахчан опилкаш. Уж а ца зийна хила мегар уж кхатехкаш воалла дневальни бIаргавайнавецаре.

Иштта йоагаеча пийшках йIоахлацар йоккха барак. Iуйрийна луш дола дуа хIама хьаэцаш, нишка арадовлаш, кулг-юхь юллаш барака наIараш хьаеллача юкъагIа арахьара чуйоагIача шелалах дикъа дохк оттар цу чу, цох гIоа юллар пенаш тIеи тховна тIеи. ХIаьта тхо дийнахьа балха дахача «фо кхетийта» кхы а каIараш хьайийла лоаттайора. ТIаккха кхы а «хьувкъар» гIоа.

Сарахьа чудаьхкача, юха а нараш тIа бийса яккха езар. Дукххача оаха садоахаш йIоахъяь гIоа яша йолалора, дийшададача тхона тIадамаш IотIа а легаш. Цудухьа къаьстта вогIа яр лакхера нараш. Хьалхарчен шоллагIчеи нараш тIа ухкараштa тхона тIехдаьннараш мара тIадамаш тIакхачацар.

Бакъда, тхона башха новкъа хилацар бушлата тIа кхийтта тIадамаш, хIана аьлча балха ара мадаьллинге а цар тIоадаяь моттигаш гIора а йийя, новкъа хилацар.

Иштта яр тхо чуIеш хинна фусам.

Беш бола болх эггара халагIбар кхаьчабар тхога — тхо тIо боаккхаш дар. Белаш, аьшка вабаш, киркаш мара кхыйола инструмент яцар карьере. ХIара сага лаьрхIа баккха безаш бар тIо. Хетаргахьа, из норма цхьанне а кхоачаш-м йицар. Из тхона ховра балха арабахалехьа е балха боацача лагере болча лийцача наха луш хинначул маькха паек балха доахкача тхоашта лакхлуш ца хиннадаь. Из яр Iаьржача маькха 500 грамм. Из Iуйрийна хьалора, цунца борщ я яхаш баьцадаарий отходех яьча хIаман ах литри хьайбашта доакъара луш йолча кхехкаьча турнепс яхача бурака цхьа Iаг а луш.

Делкъийга ах литр суп лора, кхы цхьаккха хIама а доацаш. Из яр е деш е муж санна. Цох лийцача наха «баланда» оалар.

Ииттача кхачан тIа, дувшаш гIовтта цу тайпара хьал а долаш, дукха ха ялалехьа иштта а гIоарал дайна хинна тхо, дисараш а кIалдисар. Бакъда, дегI ураоттаде могаш вар болх бе ца безаш мукъавалийтацар. Балха ца баха цхьацца бахьанаш лехар наха. Iазап тIаоттадора дегIа. Цхьанне махорках даьккха хий мелар, вонхо харцахьара маха теха дегI дестадир, кхоалагIчо шийна поека денна шекар садаьккха пехкашка дахийта, лазар кхетийтар. Уж берригаш а хала лазар долаш балхара мукъабовлийтар. Царех цхьабараш-м тIехьагIа цамагар михьардаьле, «дакъа» да аьле акташ а уттаеш справка луш мукъабувлийтар. Хетаргахьа, дукха бахаргбоацаш кIалбиса нах хила мегар уж.

Кхы цхьаькха тайпа а хулар балха ца бахар духьа шоай дегIа Iазап деш. Цар балха болча шоай маьже йоаккхар: ког е кулг, ност ювра... Иштта, масала, тха бригадерча Гаманюк яхачо шув тIара IочубоагIача боккхача кхеран кIал ког хьекха ший ност кагьяйтар.

Кхы дикагIа тоалуш дацар тхогара хьал. ХIаьта тхо тIехь-тIехьагIа дукхагIа кIалдусар. Юххера а тхоах цхьадараш кулгаш букъ тIехьашка а даьха, хьа ца лаьцача, ура ца лоатталуча кхаьчар.

Эггара халагIа хIама дар бане даха дезаш хилар, хIана аьлча алхха цIокен тIехкаши мара ца юсаш гIелбеннача наха бIара хьежаш кхералора хьо. ХIаьта хьо хье ама варий иштта. Тамаш йора Iа цу хьал тIа кхаьча саг уралоаттаваларах.

Хьона бовзаш бола лийца нах каст-каста гучара бовлар, хьалха хиннача лагере, санна, укхаза уж байна гуш бацар. Бакъда, дийна бисабале тамаш-м я.

Се хиннача барака чура буре (барак усиленного режима) дIачувигар со. Статья ма ярий са лира. Из лагера коа ца лелийташ дIакъовлаш яр. Цу чу бар эггара лирагIа лерхIа лийца нах: рецидевисташ, къуй, бандиташ, политически кхераме нах оалаш бараш. Бакъда, из барак дIакъовлаш яле а, со хинначул дикагIча хьал тIа яр: чухьа йIайха яр, нараш шозза вIаштIара яь мара яцар. ХIаьта сона кIалхара нара а кхаьчар. Дуачох-м хувцаденна хIама дацар цу чу а.

Сона лоалаха нийсвелар Румынера инженер Блюменталь Эдуард. Из дукха хIама ховш саг вар. Из хиннавар Iарбий мехкашка, кхычахьа. Египтера пирамидаш, цига фараонаш дIабаьхка моттигаш, кхыдараш дувцар цо. Из инженер хиларал совгIа, образованни саг а вар. Аз доккхал дора сайна улув из нийсваларах. ФуннагIа цо дувце а, лоаца хулар цун къамаьл. Дукха дийцача дегIа низ кхоачалургба, низ лорабе, кхобе беза, оалар цо. Аз бакъдора цо яхар. Къамаьл де а низ мабезий. Моцала кIалбисача сага хала мадий маьже хьоае а.

Моцало фуннагIа а даа дагадохийт. Тха барака чу латтача умывальника тIа ухаш хиннаяр цицхолгаш. Тхоех дукххачарна из ховш дацар. Цхьабараша зийна дар из. Цкъа цхьан бус яа дагахьа цицхолг лаца дагадехача цхьанне бIарччача бийсана лораяьй уж. Бакъда, лоаца ца луш карара яьннай. Ший ка ца яьнна из Iуйрийна велхаш вар.

Кхы цхьаькха хIама а хилар тха лагере моцала тIагIолла. Цкъа карьере делкъийга луш йола «баланда» хьаэцаш дар тхо. Цу моттига дукха гаьна йоацаш яр кIалрцхалаш долча саьргех кIарцхалаш долча зона чулоаца карт. Цунна юххе гIолла дIаболхар дика кийчбенна маIа саги кхалсаги. Царна лар цхьа зIамига жIалиг. Дуача хIамах хьадж кхийтта даря а хац, дедда тхо латтача хьатIадера из. Цу сахьата тIап аьнна дайна дIадаьлар жIалиг, даггара лахарах кхы хьакораданзар. ТIехьагIа гучадаьлар из диа хилар.

Лийца боахка нах цхьаккха доацача бахьанагIа шоайла вIашагIлетар, дорха бар. Саг вийча е маьже яьккха балха араволалургвоацача ваьккхача мара мел чIоагIа лозаваь вале а, саг теркал вицар лагера кулгалхоша.

Цхьан дийнахьа Iуйрийна дуача хIаманца турнепса меттел кена хьоара хьаьна хулар делар тхона. Из дар, цхьа наькхах доахкача е, ши — кхо шу мара даланза долча берашта хьувкхар санна, кIаьда а чам болаш а хулар. Лийца даьхкача хана цIаккха а бIарга ца дайна хIама дар из. Цул совгIа, кухне из хьателаш кхывола, безаме саг вар, цул хьалхагIа хиннар санна гIожеи бIехеи бае йолаш а воацаш.

«Фу дола теш ер» яхаш уйла йора аз. ФуннагIа дале а, цаI-м да ер оалар кхычар а. Юххера а хьагучадаьлар лагера керда начальник венав аьнна. Цох дувца доладир хилча шоашта ловш дар, ховш дар. Цо тоадалийтад йоахар даа хIама а.

Ше лагере хьамакхаьчче а лаьца боахнача наха ювхаю цхьа тишъенна бушлати, аьха хечин, латораш даь валенкаши йийха, тиша кий а тилла кухне даа хIама хьателача наIарга ваха, яа хIама йийхай цо. Батах кодилг а Iетта, дIавала бIаргагучара «падло» аьнна эккхаваьв. Цига ше малав дIа а вовзийта, даа хIама кийчдераш, дIадекъараш малаш ба а хьежа, лаьцар а лацанза вар а — шевар кухнера эккхаваьв. Цар метта кухне балха дIаовттабаьб лагере эггара дукхагIа гIелбенна, кIалбиса нах. ХIаьта лагере яхьаш йола продукташ дикагIъяраш яьхай, яхаш чIоагIа дикача оагIонахьара вувцар керда начальник. Лагереи набахтеи моллагIа а керда хIама сиха довз.

Юххера а вайзача, из вар Челябинске тхо доаладаьча хана лагера коара лоа доаккхаш доахкаш тхона хьатIавена хинна Артамонов. Сона дика хийттар из тхоаш долча вар. Цунгара тхоашта цхьа динадар даргхиларах дог тешар. Да иштта а хилар из.

Дуаш дола хIама хьаьнагIа а дикагIа а хила доладелар. КIалбиса хинна дукхха нах кхычахьа дIабахийтар. ХIаьта дIакъовлаш хинна тха барак, лагерера кхыяраш а санна, йиллa йитар.

Дукха ха ялалехьа Магомадов СаIид а волаш йоккха йоаца этап ера тха лагере. Из аз хьалха а вийца махиллара, къуй оалаш хиннача наха чIоагIа лоархIаш вар. Тха барака чу вера СаIид. Цхьа сай кхоачара саг се волча веча санна, гIадвахар со из цига кхачарах. Ва а вар из-м иштта лагере.

Тха бараке цхьа аьла санна лоархIар из. СаIид венача хана денз тха бараке аха ваьлар Артамонов ше а. Цхьацца дувцаш дикка ха йоаккхар цу шинне. Карьере сона цхьа атта болх белар дар е низ беха со хиннадаь Артамонова указанегIа дар хац сона, хIана аьлча цо а вокхо а де йиш йолаш из хиннадаь. Бакъда, из болх сона бенначул тIехьагIа, цхьа гIалат даьнна моттиг са эттача, со цу балха тIара ца вохавайтар-м СаIид вар.

Къуй оалаш хиннараш пхьа денал долаш нах бар. КIезига хIама далацар царех. Шоашкара дIанийккхача кхыча сагах «фраер» оалар цар. Цхьан хIамана тIагIолла дув буаш хилча, дагадоагIа сона, «со харцлуй, е аз яхар бакъдеце, сука хийла сох» оалар цар. Из бар эггара тIехбола а харцбе йиш йоаца а цар дув.

Цхьан лагере тарлущ бацар «къуйи» «сукаши» оалараш. ВIаши боа а беш, вIашагIлатар уж. Къуй яхаш хиннараша дийцачогIа, сука яхар цхьан хана къу хинна, цхьан тайпара хувцавенна е цхьа тийшаболх баь саг вар. Цунца вIалла машар хилацар.

Тхо долча барака чу болча къушта юкъе хиннавар ше къу ва яхаш лечкъа цхьа сука. СаIила вайзар из цхьан хана шийца лагере хинна хиларах. Къуша вийр из барака чу.

Из бахьан долаш барака чура кхы саг бехке ву аьнна хьахозаш хIама а дацар. Хетаргахьа, кхы тIатоха йиш йола ха йоацаш йоккха сул йоаллачо бехк шийна дIатIаэцаш хиннадаь дар мотт сона из. ЧIоагIа шоайла барт болаш нах ма барий къуй яхараш.

Бакъла лийца боахнача наха безацар къуй а сукаш а. Цар низ бора шоаех боацача наха, тIехьаена посылка бIарчча е ах, дика барзкъа, кхыдар дIадоаккхар. Болх бе тигацар.

Кхы цхьаькха тайпа а хулар лагере. Царех къуша а сукаша а урка оалар. Иштта волчо хIама лочкъайора хьаннагIчун а, кухне болх бе оттар шийна даа хIама лург, цига а катохар ший вIаштIехьдоалачох.

ХIама лочкъайнча, дукхагIча даькъе гучабувлаш хулар уркаш, тIаккха еттар царна. ХIаьта а къар ца луш, юха а цхьа хIама лочкъайийя гучбовлар уж. Цхьаккха а хIамах эхь доаца нах хетар царех.

Бакъда, уж берригаш а — къуй, сукаш, уркаш — вахаро цхьан тайпара нийсача новкъара баьха, вахарах дог ийккха даькъаза нах бар. Лагере нийслуш хиннача хьаькъал долча наха бувцар уж царех къа а хеташ. Цкъа теха ха текха баьлча, моллагIа а кхыбола нах санна баха хала хургда царна, укхаза Iомаь оамал атта оталургьяц царга оалар. ХIаьта дика сакхеташ бола нах кIезига нийслацар набахта а лагере а.

Артамонов начальник а волаш, Магомадов СаIид а хьавена, беча балха а, дуачоа а, хIаьта иштта барака чурча моттига а, хьалха хиннача юхе дикка тоаденнадар са хьал. Бакъда, из дIаьхдаланзар. Массаза а санна, кердача этапе аравала вийзар. Льацача цу цхьан шера йолча хана массехк лагери набахтеи йовза йийзар са. Массанахьа а набахтенашн лагераши я аьнна хеталора, хIана аьлча лацалехьа хьона вIалла хург мачий аьнна хетача а, хулар лагерь е набахте. Арахьа лацанза саг висавий хьоагI аьнна, дукха хетар лийца боахка нах. Цкъаза набахта камере ий тIа Iодувша моттиг йоацаш дукха нийслора тхо, Садикъе хулар. Иштта дукха чудоахкар этапе дугаш вагона чу а.

ХIаьта лийца боахкараш цхьа наггахьча нийслуча вокхача сагагара е кхенза долча берашкара (уж а дар лийца) дIайийккхача, хан чу нийсбенна, бизза баха боагIа нах бар. Царгара общестована даьннача зуламал доккхагIа зулам дар иштта бола нах бахарах бохабар; толхабар. ХIара дийнахьа дукххаза а хулача халахетараша парххе йохайора цар нервни система.

Цхьан шийлача бус ара а даьха тхо дукххадараш этапагIа кхычахьа дIадигар. ЧIоагIа хала дар сона МагомадовСаIидацара къасташ».

(ДIахододар хургда).

Ю. ЧАХКИЕВ.

«Цхьаккха а вицвеннавац цхьаккха а диценнадац»

ХАЛКЪА ДАГАЛАТТ

Советски Союза Турпал волча сай юртахочох Висаитов Мовлид Алироевичах дош ала безам ба са газет дешарашка.

Вай дах, къа а хьег дукхача къамий паччахьалкхене. Iилмахоша яхачогIа дерригача дунен тIа хIанз наха лебеш ба кхо эзар гаргга мотт. Цу тайппара, наха шоай уйла, дагар дар вIаши довзийт тайп-тайпара мотт а лебеш Метташ тайп-тайпара дар аьнна вIаши доттагIал, вошал, гIулакхаш леладе йиш йоацаш бисац тайп-тайпарча къамех бола нах — цар массане а юкъара мотт ба вIаши бола тешам, безам, лоархIилга.

Вайнах, вешта аьлча нохчийн гIалгIайн шоай ерригача исторически хана массаза а хиннаб кхыча къамех болча нахаца тарлуш, царца эзди гIулакхаш доагIаш. Из бакъдеш дукха дувц вай багагIбувцам тIа.

«Россе тешаме доттагIа» яхача ший статья тIа исторически Iилмай доктора, профессора Колосова геттара безаме язду вайнаьха хьаькъалах, цун турпал волча 19-ча бIаьшере ваьхача Таймиев Бейбулатах. Россе тешаме доттагIа ва из аьннад цо цох. Язду халкъо из мишта лоархIаш а сий деш а хиннав.

Из дерригa а дагадохийт Даймехка Сийлахь-боккхача тIема а Советски Союза а Турпал Висаитов Мовлид Алероевич дагавехача. Вай лакхехьа маалара, цунна хайнад моллагIча къамах вале а, сагаца тарвала, ше лархIийта, шийх тешийта, ший халкъа денал, къонахчал дIагойта, цу дерригане тIагIолла ший халкъа сий даккха. Из деррига а цунгара гучадаьннад вай мехка низкъала гIулакх тIаоттадаьча — Даймехка Сийлахь-боккхача тIем тIа Нохч-ГIалгIай кавалерийски полке волаш.

Укхаза юха а хьоавергва аз Таймиев Бейбулат. Сийлахь - воккхача эрсий поэта Александр Сергеевич Пушкина ший «Путешествие в Арзрум» яхача исторически повеста тIа язду: «Кавказе наха бIукъожабеш вола сийдола Бейбулат Арзруме венавар укх тIеххьарча тIем тIа хьайначa черсий юрташкара ши старшина шийца а волаш. Уж хIама дуаш бар граф Паскевич волча. Бейбулат 35 шу даьнна къонаха ва, лохача дегIара, шера белаж а йолаш. Эрсий меттара дувца хац, е ховшше а тигац. Из Арзруме вена хиларах со чIоагIа гIадвахар: лоамашкеи черсашкахьеи гIолла аз бергболча новкъа сона кхераме хургдоацаш бола тешам бар из (Пушкина тIеххьара кхаь томагIа араяьннача сочиненей III-ча тома 409 оагIув).

Цу былинни, халкъа турпалах санна Висаитов Мовлид Алероевичах тешаш хиннаб цунца хинна бIухой. ХIаьта тешамал, къаьстта тIем тIа, дезагIа цхьаккха хIама дац адамий.

Юххьанца 255-ча стрелкови Нохч - ГIалгIай къаьсттача кавалерийски полка, цул тIехьагIа 28-ча гвардейски кавалерийски полка командир хиннав Висаитов Мовлид Алероевич. Из профессиональни кавалерист, кадрови эпсар, денал дола бIухо, маькара командир хиннав. Из деррига а бIухошта хьокхаме хиннад.

ТIом болабеннача хьалхарча деношка денз Висаитова майра а валар ца кхераш а духьал лаьттав моастагIчоа, лораяьй цох вай йоккха Даьхе. Из иштта хилара тешал деш да 6-ча кавалерийски дивизе хьалха хиннача командира, гварде инарала-майора Брикель Павел Парфирьевича яздаь «Повесть о последнем рейде» яха книжка. «Советский воин» яхача журнала укх шерарча 5-ча номер тIара статья, кхыдараш, юххера Советски Социалистически Республика Президента М. С. Горбачева немецко-фашистски захватчикашта духьал лоаттабаьча тIем тIа къонахчали турпалали гойтарах, Даймехка Сийлахь-боккхача тIем тIа денале дакъа лацарах Висаитов Мовлид Алероевича Советски Союза Турпала цIи луш арадаьнна указ.

«Советский воин» яхача журнала редактора Р. Звягильске ший «Командир кавалерийского полка» яхача очерка тIа язду: 1945 шера 27 апреле денз 3 мае кхаччалца йолча хана Висаитова команда а еш гвардейски кавалерийски полк тIом беш 160—170 километр дIахьалхашка яьннай, моастагIчун ши полк йохаяьй, город Райнсберг хьаяьккхай, фашисташа дIалийцачара 50 нах баха пункт мукъаяьккхай. 3500 салтеи эпсари кагавоалаваьв, 600 фашист вийнав, 60 йоккха топ, шоаш лела ши йоккха топ, 40 пулемет, 25 миномет, 450 автомашин, 200 мотоцикл, 7 машиннаькъа эшелон хьаьлацай, фашисташ лоалара мукъаваьккхав 3000 советски гражданини 500 гергга военнопленнии.

Нохч - ГIалгIайчен къахьегамхошта боккха кхаъ хилар Висаитовна Советски Союза Турпала цIи яларах. Из цIи ялалехьа а майра тIом барах Даьхен совгIаташ дукха тийнна вар советски бIухой легендарни командир Висаитов Мовлид Алероевич. Цунна еннаяр Ленина орден, ТIема Байракха орден, ЦIеча Седкъа орден, Суворова орден, дукха медалаш, дукха кхайкадаьдар баркалаш Лакхехьарча Кертерча Командоване. Цунна еннай «Легион чести» яха американски орден а. Царна тIакхийттар кхы цхьаькха Ленина ордени Советски Союза Турпала дошо седкъеи.

Висаитова ше кадрови эпсар хиларах тарра Iомадаьд вай Даьхен а дунен а цIи хезача полководций вахар, гIулакхаш, къаьстта цо дукха лоархIаш хиннад Суворова денал, хьинар, къонахчал, сабар. Цо дагалаттадаьд Суворова «Беркате хIама дара сиха хила. майрали лоралуш хилари цхьан дин тIа хила деза» яха дешаш. ХIаьта тIехьагIа Даймехка Сийлахь - боккха тIом болабеннача хана, къаьстта цун тIеххьарча шерашка цо чIоагIа лоархIаш а сий деш а хиннав дунен тIа гIорваьнна вола полководец Советски Союза дказза Турпал, Советски Союза маршал Г. К. Жуков. Царна тара хила гIийртав царгара Iомлуш хиннав».

Висаитова цIаккха а дицдалийтадац ший халкъа денале тIулакхаш. ХIаьта вайнаьха халкъа фольклора тIа дукха а тайп-тайпара шортта дувц цу гIулакхех. Масала, халкъа, былинни турпала Шотин Астемира йоах: «Къонахчо герз леладац эгIазалан зулам даран, герз леладу эгIазалан зуламан духьалдаккха... герз леладу ший халкъа а даьхен а сий ларде, наьна, сесага, кхалсага сий лораде, бакъдолчса, нийсхо йолчоа тIехьастта, гIелал яхьачоа духьалвала, нагахьа санна эшаргхуле кIалвисачоа новкъостал де а...»

Дукха бIаргадайнадар цунна Даймехка Сийлахь-боккхача тIем тIа, дика дийзадар Советски Эскар. Боккха лоархIам болаш да вай советски мохк, цун халкъ моастагIчох лорадар, из паргIата а ший лоIаме а дахара. Сица дезаденнача эскарца тIом котало а йоаккхаш чакхбаьнначул тIехьагIа а къаьстта безам болаш вацар Висаитов Мовлид Алероевич. Эскаре гIулакх деш кхы а дIахо ваха ший безам хилар дIахойташ да цо 1946 шера 26 сентябре СССР Герзашцарча Низий Лакхехьарча Кертерча командующега денна рапорт.

Висаитов Мовлид Алероевича дерригa вахар Даьхе боарам боацаш дукха езара, ший халкъа тешаме хилара, царна, нагахьа санна эшаргхуле са дIадала кийча хилара хьокхам ба. Цу хьокхамо боккха кхетам лургба вай хIанзарча а тIехьа тIайоагIача а тIехьенашта.

Висаитовх лаьца дукха яздаьд. Аз а яздаьд цох. ХьатIадоагIа 1991 шера Нохч-ГIалгIай книжни издательстве арадоал аз цу сай мехкахочох яздаь книжка.

З. ДЖАМАЛХАНОВ.
Нохч - ГIалгIай АССР заслуженни хьехархо Iилманхо-языковед.

ХАЛКЪА КХОЛЛАМА ЦIЕЙ

Иллецен халхарцен халкъа дог, халкъа эхь - эздел, халкъа уйла белгалла гучадоалалга ховш да массанена а. Дукххача бIаьшеренашка ший вахаре мел Iоаяь хозали дикали, иллеца, халхарца къоагайний, берригача наха, дерригача дуненна дIахьокх моллагIча халкъо.

ХIаьта, вайнаьха иллеш, халхараш, багахбувцам, кхыча, дукха а миллионаш нах чулоацача, халкъаша кхеллачарел эсалагIа дац, толашагIа деце.

Уж уйлаш дагаухар Сунженски районерча Галашка яхача юрта йисте укх деношка хинна гIалгIай халкъа кхоллама цIей бIарга мел дайначоа.

Из цIай бIаргадайначарна дагадохар Iалаьмате доккха маIан дола гIалгIай кица а: «Халкъа низ — бух боаца хьаст».

Дукха бар укхаза гулбеннараш. Сунженски района бахархой хинна ца Iеш, Назрановски, Малгобекски районашкара, СОАССР-а Пригородни районера, Грознера баьхка хьаьший а бар укхаза.

БIарччача дийнахьа, гулбеннараштa юкъе ши-шегIа хьахулар ловзараш. Массане а тIоараш тохаш халхабоахар кхыметтел бокххий нах а.

Е укхаза е Iоа, каст-каста хьахозар пандара оаз. ИнIий илли а гIоттар цунна тIехьа:

— Гобаьккха лоам ба ала,
Лоам тIа билла ша ба ала,
Ша тIа латташ со я ала,
Дарзо чувхаш со я ала,
Хозача каIнтага
Со дIайига вола ала!

СапаргIатадаккха, дуненцара безам баа баьхкача наьха къамаьлашта юкъе бегаш а бар дукха. ХIаьта, бегаш болча Цаген а ма хулий даим:

— Сесаг, — хьаттад Цагена, — етт бийттабий Iа?

— Бийттаб, — жоп деннад сесаго.

— Дукха ха йий Iа из бийтта?

— Тхьовра дукха ха йоацаш бийттаб.

— Да хьакхийца воаллалва хьа, оапаш хIана бувц Iа? Цхьа кIира ма дий аз из ца бетта!

— Даьра, со а ма яр хьона тамаш еш, Iехаш сайна из ца хозандаь: фу хиннад — хьогI цунах, яхаш, — аьннад сесаго.

— Белам... Бегаш... Сакъердам... Уж хIамаш массаза а лоархIаме хиннад сага вахаре. Тахан, вай чоалханерча, дукххача доакъошка иръеннача заман чухь, къаьстта лоархIаме да сага дег тIара Iаьржа морх дIайоаккхаш дола сийрда дош. Оалаш ма дий «хозача дешо лакха лоам бошабаьб» — аьле.

Халкъа кхоллама цIей дезде гулбеннарий йиш яр гIалгIай даарех чам баккха а. Хозача лоамашта юкъе, ламате кIала Iаьнашта мерза хетар чIаьпалгаши гIалмакхий чайи.

Го йиш я укхаза халкъа говзанчаша кийчъяь тайппара хIамаш а пхьегIаш а, дахчана Iасаш, кIада тIа даь догамаш. Къаман исторически культуреи дикагIа довза йиш йолаш вар моллагIа а — цу хьакъехьа экспозицеш кийчъяьяр фусам-даьша.

Малаш бар хIаьта, фу сам-дай? Эггара хьалха цIи яккха йоагIа Сунженски райисполкома председатела заместитела Р. Дичаева, райисполкома культура отдела заведующе Н. Зиборовай, цIей вIаштIехьадаккха материальни оагIорахьара гIо-новкъостал даьча «Заветы Ильича», «Путь к коммунизму», Орджоникидзе цIерагIча колхозий кулгалхой, кхыча организацешкарча, предприятешкарча итташ — бIаьш болча наьха.

Тахан вай мехка массанахьа а, «перестройкаца», «гласностаца» дувзаденна, керда са чудоллаш, дийнлуш доагIа халкъий обрядаши Iаьдалаши. ГIалгIай къаманга а бокъо кхаьчай майрра ший мотт лебе, гуччахьа ший дикача оамалех курал е. Лечкъабе безаш бац тахан дикача гIулакхашцара безам а.

Боккхача теркамца ладийгIар гулбеннараша Сунженски района маьждига имам волча Богатырев Iабдурашид-Хажьийча. Цо ший хозача, эздийча къамаьлаца нах тIахьийхар шоайла вIаши уж къахетаме хилара, дикача гIулакхашта тIабербазир, барт-безам чIоагIбара наькъаш белгалдаьхар.

Наха дIадоладаь цхьаккхе а лоархIаме гIулакх чакхдалац тахан халкъа депутаташа дакъа ца лоацаш. Сунженски районе гIалгIай къаман цIей дездеча а бар уж. Гуш дар наха дукха безалга шоай депутаташ Б. Богатыреви И. Костоеви. ИIаьхха, кIай можамаш йолча бокхийча наха а цIаккха модж яьша боацача кхувш боагIачар а го баьбар царна.

РСФСР халкъа депутата Богатырева дийцар Российски Федераце халкъа депутатий цхьоалагIча съезда балхах лаьца, СССР-а Лакхехьарча Совето вIашагIъеллача гIалгIай проблема тохкаш йолча Комиссе балхах лаьца. Цул тIехьагIа къамаьлаш даьча дукххача наха шоашта хетар аьлар цу хьакъехьа, белгалдаьккхар хIара къаман вай боккхача мехка ший цIа, ший кхуврч хила безалга.

— Укх тайпарча цIейх Iалаьмате доккха беркат, боккха пайда боал дерригача халкъана, — аьлар гIалгIай автономи юхаметтаоттаярах йолча оргкомитета председатела заместитела Б. Костоева. — Цудухьа, бакъахьа хургда ер цIей хIара шера, август бетта вай дездича.

Цо аьнначоа раьза хилар гулбеннараш. ХIара шера къаман кхоллама цIей дездар хьаллаьцар КПСС Сунженски райкома хьалхарча секретара Р. Татиевс а...

...ХIаьта, цIей дIахододаш дар, ше дезде мел венаьчунна дегагIоз а луш. Цхьан миIинге хьаша тIаэцарца, зоахалол дарца дувзаденна гIулакхаш дар театрализованни хьисапе наха хьахьокхаш. ШоллагIча моттиге эггара хозагIа йола лоаман йоI яр хоржаш. КхозлагIчахьа — пандар бекар, «ворс-тIохI» дар хьахозаш...

В. САРАЛИЕВ.

ЙIайхача цехе

ФОТОРЕПОРТАЖ

Со цига хиннача хана гIаххьа делкъина берашка хIама дайита кийчо еш бар Назранерча школера-интернатера фусамдей. Кухонни, столове болхлошта новкъостал деш дар дежурстве дола береш а. Атта дац царна 300 гаргга долча бера даар кийчде а царна Iунал де а. ХIаьта а бераштa а цар даьшта-ноаношта а хьалхашка шоай деккхар тешаме кхоачашде гIерт столове эIамига коллектив. Шоай болх дика вIаштIехьбаккха ховш, дисциплина лакхарча боараме лелаейта ховш я шеф-повар Дидигова Хьанифа. Дукха ха я цо цу берий «йIайхача» цехе къахьега. ХIаьта ший професси дика Iомаяь а я. Грознерча кооперативни техникуме Iомаяьй цо повара знанеш. Цул тIехьагIа ше болх беча укх ткъаь ворхI шера цо кхычахьа дIа-хьа ухаш Iомаяь практически опыт-м ювца а езац.

Хьанифай балха керттера дар — берех дог лазар да. Мичара боагIа из къахетам? Бера хана СибарегIа кIезига хало эзарех яц Хьанифа. Дика довз цун кер меца бисача берагара хьал. Ше а да-нана доацаш хьалкхийна а я.

Лоацца аьлча, шийца болх беча наха хьокхаме биографи долаш специалист я Хьанифа. Массехк шера, нийсагIа аьлча вIаштта кхозза шоай отраслех йолча профсоюза ЦК члeналла хержа хиннай из, 1965 шера денз «Заслуженни работник кооперации» яха цIи лелаю цо, Счета тIара Iоданкха йиш яц ший дезал таханарча вахара хьисапе хургболаш кхебе гIерташ цо дукхача шерашка хьийга къа а. Ялх бер кхедаьд Хьанифас. ХIанз шо-шоай моттигаш хьалаьцай цун виъ кIаьнкой шин йоIой къахьегама вахаре а дешаре а.

Иштта хала а къахьегамах биза а цун никъ боландаь укх репортажа тIа аз дукхагIа моттиг лу Хьанифайна, кхы кIезигагIа из яла йиш йолаш цунца болх бераш беце а.

Лакхехьа вай аьннача тайпара, шоай кулгалхочунгара, шеф-поварагара хьокхам а эцаш шоай балхах-моттигах доаккхал а деш а къахьегаш ба повара гIонча Албогачиева Тамара, раздатчица Экажева Умиша кхыбараш.

М. ЗАНГИЕВ.

Автора сурташ тIа: школа-интерната столовера болхлой. 1 (аьрдехьара аьттехьа) Майсигова, Люба, Экажева Умиша, Албогачиева Тамара, Оздоева Лейла, Дидигова Хьанифа. Шеф-повар Дидигова Хьанифа.

КЪОНА ИЛЛИАЛАРХОЙ

ГIалгIай Драмтеатре вIашагIтехача «Наькъа юкъ» яхача группа кулгалхочунца Дзейтов Тимураца къамаьл дир тха корреспондента цун кхоллама наькъах лаьца.

(интервью)

—Тимур, хьо илли оалаш вола тоъал ха ма йий, хIаьта хьай кхоллама никъ дIаболабаларах лаьца цхьа-ши дош алал.

ХIара саг цхьацца хIамах кхеташ, цунца чам болаш хул. Бера хана денз, из Iа теркалвича цхьацца дола хIамаш хул цун дукхагIа безам дIатIабаха. ХIаьта, со ала гIертар да зIамига волча хана денз сайна иллеш дукха дезаш хилар. Школе а дешарал совгIа, илли оалаш вар со, массехказза вай республике самодеятельни концерташка дакъа лоацаш а хилар со.

Советски Эскаре гIулакх де тIавийхача, сона накъаяьлар школе сайна енна музыкальни знанеш, хIана аьлча, «Иллейн халхарийн» ансамбле илли оалаш вар со. Цигара цIавеча, айса болабаь никъ дIахо дIабахьа лаьрхIар аз, тIаккха, илли алара говзал сайх йоал аьнна хет сона. Нохч-ГIалгIай Культпросвет училище дийша ваьлча «Барт» яхача группе болх беш хилар со. Цул совгIа, иллеш оалаш хилар «Зама» яхача ансамбле. Укхаза сона вайзар Мейсигов Башир. Бакъда, цхьана дукха болх бе вIаштIехьдаланзар тха цу группе, хIана аьлча, цхьацца бахьанаш а, халонаш а нийсъелар тха балха.

ХIаьта хIанз вай гIалгIай Драмтеатре тхо болх бе доладенна дукха ха яц, керда группа я оаха укхаза вIашагIтехар. Цу гIулакха новкъостал дир тхона Беков Мустафас — тха театра керттерча режиссера.

Тимур, шун группа «Наькъа юкъ» яхаш я, хIаьта из цIи оаш иштта ялара фу бахьан да? Шоай кхоллама наькъа юкъ йий-теш оаш ювцаш яр?

— Бакъда из, тхоай никъ ба оаха бувцар. Укх группе, пхиъ саг ва тхо вIашагIкхийттараш — кхо гIалгIаи ши эрсен. ТIаккха, тхо дерригаш болх беш дола тоъал ха а я, хIаьта коллектив чIоагIа дика барт тайна я тха, болх бара тIера а я. Цул совгIа, тхо хIанз къона а да, тхоай иллешца наьха деташ гIоздаха, цар сагот ца далийта безам болаш а да. ХIаьта тхоай илли алара никъ чакхбала хIанз а дукха ха я, аьнна хет тхона, цудухьа аьннад оаха тхоай группах «Наькъа юкъ».

— Тимур, укх группе шо вIашагIкхетар бахьан долаш, цхьацца декхараш хургда оаш шоашта хьалхашка оттадаь, тIаккха царех лаьца дувцал вайна.

— Вай дай хана денз, лоархIа а лоархIаш, йиц а ца йолийташ хьайоагIаш я вай къаман культура, обычеш традицеш. Царех цаI да— илли алар.

Вайна ховш да, укх тIехьарча шерашка мара лерттIа дегIа я йолаеннаяц гIалгIай къаман культура, хIаьта къона барий а чIоагIа безам дIатIабахаб вай иллешта а халхара а.

ХIаьта, тха безам ба гIалгIай къаман культура дегIайоалаеча дакъа лаца. Цул совгIа, тхона чIоагIа дика хетар тхоай иллеш наха дезаш а довзаш а хилар.

— Тимур, хьога ладувгIачарна юкъе дукхагIбараш гIалгIай ба, иштта уж чIоагIа сатувсаш а ба хьа иллешка, хIаьта хьай царна лаьрхIа йолча репертуарах лаьце дувцал.

Iа маяххара, дукхагIдола иллеш гIалгIай меттала оал оаха, цул совгIа, нохчий а эрсий а, английски а меттала иллеш оалаш а да тхо. ХIанз оаха кийчъю керда программа, цу программа юкъе доагIаш да къаьнара иллеш: «Гучаяла», «16 шу», «Безам», кхыдараш а. Тха программе керда иллеш а да. Уж кастта наха дIа а хозаргда.

Интервью нийцар
Л. ГАГИЕВА.

ТЕЛЕВИДЕНИ

9 АВГУСТ,
ЕРА
I ПРОГРАММА

6.30 — 120 минот.
8.30 — «Ференц Лист» яха художественни фильм. 4-гIа сери.
9.45 — «Массанена а йола педагогика».
10.45 — Московски Кремла комендатура хьокхаме оркестро хьоашалха хьех шо.
11.25 — Берий сахьат (английски мотт а хьехаш).
12.25 — «Коллаж».
12.30 — Ха.
* * *
16.00 — ТСН.
16.15 — Бераштa — фильм. «Гостья из будущего». 4-гIа сери.
17.20 — Фольклора цIей. Дунен халкъашта юкъера фольклора шоллагIча фестивалах лаьца.
18.30 — Ха.
19.00 — 116 шу даланзен боккхагIчарехи лаьца.
19.45 — «Ференц Лист» яха художественни фильм. 3-гIа сери.
21.00 — Ха.
21.40 — «МВД сводкат».
21.50 — ЦТ дошо фондера. И. Л. Андронникова дувцараш.
22.50 — «Кинопанорама».
00.20 — ТСН.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.20 — Документальни фильмай премьера: «Оркестра концерт», «Тренер».
9.00 — Концерт.
9.30 — Сенах хIана. «Волшебник изумрудного города».
10.00 — «Чаплиниана» яха фильм-балет.
11.05 — Ритмически гимнастика.
11.35 — «Семнадцать мгновений весны» яхача художественни фильма 3-гIа сери. (Юхагойтара сеанс).
17.00 — Баскетбол. Дунен чемпионат. СССР-а сборни — Аргентина сборни. Аргентинера передача.
18.30 — Передача программа.
18.35 — Киножурнал.
18.45 — «Августера беш».
18.55 — «Капелька» яха документальни фильм.
19.05 — Информационно-публицистически программа.
191.45 — Бийса даькъала хийла шун, бераш! «Веселый цыпленок».
20.00 — Футбол. СССР чемпионат. «Динамо» (Москва) ЦСКА. 2-й тайм.
20.50 — «Коллаж». (Реклама, информаци, объявленеш).
20.55 — Эстрадни илле къонача исполнителий 5-гIа Еррнгсоюзни телеконкурс. 2-гIа тур. Ялтера трансляци.
Перерывах — стрелкови спорта дунен чемпионата дневник.

10 АВГУСТ,
IIАЬРАСКА
I ПРОГРАММА

6.30 — 120 минот.
8.30 — «Ференц Лист» яха художественни фильм. 5-гIа сери.
10.10 — И. Л. Андронникова дувцараш.
11.10 — «16 шу даланзен боаккхагIен бараш...»
11.55 — «Са городах лаьца музыка» яха фильм-концерт.
12.30 — Ха.
* * *
16.00 — Ха.
16.15 — Бераштa — фильм. «Гостья из будущего». 6-гIа сери.
17.20 — «Про Ксюшу и Компьюшу» яха мультфильма премьера.
17.40 — Москвах лаьца дувцараш. Телевизионни документальни фильма премьера.
18.00 — Прогресс. Информаци. Реклама.
18.30 — «Кто есть кто». Политически диалогаш.
19.45 — «Ференц Лист». яха художественни фильма. 4-гIа сери.
21.00 — Ха.
21.40 — «Коллаж».
21.45 — СССР-а правительстве.
21.55 — «Ференц Лист» яха художественни фильма. 5-гIа сери.
23.30 — «Это было... было...»
23.50 «Близнецы-90» (шаллбаьрий конкурс). Шоу программа.
01.50 — ТСН.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.20 — «Родник».
8.50 — Документальни фильмаш: «Ферма», «Вы чьи, старики?»
9.20 — «Бал в Савойе» яха художественни фильм.
11.30 — «Семнадцать мгновений весны» яха художественни фильма 4-гIа сери. (Юхагойтар).
17.20 — Передачай программа.
17.25 — Лабиринт. Телефильм.
17.55 — Маьхашца нийсъяь экономика: «Раьза вар а раьза воацар а». (гIалгIай меттала).
18.35 — «Депутатски гIулакхаш». Передача дакъалоац НГIАССР-а Лакхехьарча Совета отдела заведующе В. Сагаева.
18.50 — «Ты успокой меня». Телефильм.
19.00 — Информационно-публицистически программа.
19.40 — Мультфильм.
19.50 — Сиха а дика гIишлош (нохчий меттала).
20.30 — Казарян Соняс илли оал (Австри).
21.45 — М. Шизгел. «Машинистки». Телевизионни спектакла премьера.
23.35 — Дунен стрелкови спорта чемпионата дневник.

11 АВГУСТ,
ШОАТТА
I ПРОГРАММА

6.30 — 120 минот.
8.30 — «Сохрани и передай». СССР-а фольклорни коллективай выступлени.
9.15 — Вай беш.
9.45 — «Партнер» яха коммерчески вестник.
11.15 — «Иркутски иллеш».
12.05 — «Москва — Мельбурн» яха телемост.
12.55 — Хьайбай дунен тIа.
13.55 — Бераштa — фильм. «Пеппи Длинный чулок». 1-ра сери.
15.00 — Концерт.
15.15 — XXI бIаьшера наркотикаш йоацаш. «16 шу даланзен боккхагIен...» яхача программа приложени.
17.00 — Башха-хоза мукъамаш. И. Штраус. (ТВ ГДР).
17.45 — Халкъашта юкъера панорама.
18.30 — Зрителa дехарах. «Приключение Шерлока Холмса и доктора Ватсона», «Собака Баскервилей» яха художественни фильм. 1-гIа, 2-гIа сереш.
21.00 — Ха.
21.40 — Къонача исполнителий V Еррнгсоюзни эстрадни телеконкурс.
00.40 — ТСН.

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — Татарски телевидене программа (Казань).
9.00 — «Земля тревоги наши». «Наследство» яха документальни фильм. Радиоактивни отходаш лаьттах йоххкара экологически проблемах лаьца.
9.20 — «Образ» яха йоккхагIча классашкара дешархошта лаьрхIа литературни передача.
10.05 — «Содружество» яха видеоканал.
13.35 — «Как Иван молодец царскую дочку спасал» яха мультипликационни фильм.
13.45 — «Советская Россия» яха видеоканал.
16.15 — Московски дунен халкъашта юкъера марафон.
18.45 — Прогресс. Информаци. Реклама.
19.45 — Баскетбол. Дунен чемпионат. МаIанах. СССР-а сборни — Канада сборни. Аргентинера передача.
СалоIача хана (20.00) Бийса даькъала хийла шун, бераш! «Мишел и мишутка». 1 часть.
21.00 — Ха.
21.40 — А. К. Толстой. «Царь Федор Иоаннович». ССР Союза паччахьалкхен академически Малый театра фильм спектакль.
01.00 — Дунен стрелкови спорта чемпионата дневник.
01.15 — «В маске и в костюме» яха художественни фильм. «Телефон полици 110» яхача серех.

12 АВГУСТ,
КIИРАНДИ
I ПРОГРАММА

8.00 — Массанена а йола спорт.
8.15 — Ритмически гимнастика.
8.45 — Тираж «Спортлото».
9.00 — Iуррехьа а. Бераштa йола передача.
10.00 — «Даьхенна гIулакх деш».
11.00 — Iуйрийнара сакъердаме программа.
11.30 — Путешественникай клуб.
12.30 — «УнахцIено».
13.15 — Музыкальни киоск.
13.45 — Бераштa фильм. «Пеппи Длинный чулок». 2-гIа сери.
14.50 — Полтавски художника Леонида Гусака дневника тIара.
15.00 — «Поиск» яхача клубо дувц Сийлахь - боккхача Даймехка доакъошхошта ший ханнахьа ца денна тIема совгIатех.
15.15 — Юртара сахьат. Панорама.
17.30 — «Марафон-15».
КIиранийнахьара кинозал.
19.00 — «Инкала сенна эш апельсин» яха мультфильм.
19.30 — «Мост в тишину» яха художественни фильм. (США). (Духхьашха).
21.00 — Ха.
21.40 — «Балет... балет...»
21.40 — Израильски филармонически оркестра концерт.
22.40 — Художественни кулгалхойи керттера дирижери Зубин Мета ва (Инди).

II ПРОГРАММА

8.00 — Iуйрийнара гимнастика.
8.15 — Союзни республикай кинопублицистика. «Марафон» яхача документальни фильма премьера.
8.40 — Халкъа мукъама концерт.
8.55 — Дагестански телевидене программа. (Премьера).
10.00 — БоккхагIа болча дешархошта дола концерт.
11.30 — Никъберий клуб.
12.30 — «Ветер про запас» яха мультипликационни фильм.
12.45 — Оаш дехарах юхагойт «КВН-90» сезона юххьанцара вIашагIкхетар. Доакъашхой. Одесски пачхаьалкхен университета команден Московски горни института команден. Московски болатен сплавийн команда.
14.30 — Видеоканал «Советская Россия».
17.05 — Возраст «Икс».
18.00 — «Диво» яхача магически фольклора ансамбль. Львовера передача.
18.10 — «Семья» яха телепрограмма.
19.10 — Марийски АССР пачхаьалкхен халхарийн иллейн ансамбла концерт.
20.00 — Бийса даькъала хийла шун, бераш! «Мишель и Мишутка». 2 часть.
20.15 — «Грустный пейзаж России». Московски пейзажистка Г.-А. Сотковай выставках лаьца.
21.00 — Ха.
21.40 — «Варвлавские голуби» яха художественни фильм (Польша). Премьера.
22.50 — Автомобильни спорт. «Формула-1» классе чемпионат.
23.35 — Дневник. Нийсса топ кхосара дунен чемпионат.

Сагагара дIайолалу экологи

— Хьажал, фу хулаш да! Ваши дезилга дIа ма даьннадий вайна юкъера! Наьха бала, наьха уйла, дегагIоз вIалла гучахьа а хилац вайна! ДIахо иштта дахаш дIадаха-м йиш яц! Дарвина бийцача новкъа нийсса тIехьашкахьа долх вай. Воаш хьадаьхкачахьа юха! Вайх юха а оакхарий хург ма дий!

Иштта дувц Бахтадзе Малхаза, бIаргаш доагаш, кулгаш лестадеш, кIора санна Iаьржа модж эгаш. Муса пайхамар санна хет из къамаьл деча хана.

Тхо дагIа Мехико керттерча улицагIача Пассо-де-ла-Реформа яхача йоккха йоацача кафе паргIата Iохайша. Сенна а фу дахьаш а ше укх мехка венав дувц Малхаза. Кафе уха нах а къона официанткаш а хьеж тхога, къайлагIа бела а къежаш, дегабуам а беш. Кхыметтел мексиканцашта а сиха саг ва Малхаз.

— Боккхача наха йоах къемата ди кхоачаш латт! ХIаьта апокалипсис-м хIанзе а хьакхаьчай. Къемата ди сиглара доагIаш дац, вай дегашкара доагIа! ТIехьа тIайоагIача тIехьений са кIархардаккха кхе деза вай! Укхазара дIайолалу дунен халкъашта юкъерча экоцентра идея. ВорхI шу да са дег чу из есса. Аз из кхайка маьйий, цхьанне а ладувгIа тигац. «А-а-а, из Бахтадзе геттара хьаьрваьннав! — йоах. — Сина хинна экологи я из». Укхаза, Мексике, кхетаьй, яйзай из идея. Болх бе долалу вай, дувцар кхоачащде. Юххера а, хьо дукха вахарг, дувцачара гIулакх дарга довл вай!

Бахтадзе Малхаз «Союзэкосервис» яхача творческо-производственни объединене председатель ва, хIаьта профессегIа — кинорежиссер-документалист. Цун доккха хьинар хилар бахьан хьахиннача а йолаш йолча а организаце шийна хьалхашка увттаду наха экологически кхетам балара а из дIайовзийтара а декхар, гонахьарча Iаламца ювзаенна глобальни проблемаш къоастаяра, экологически фильмаш дахара, иштта кхыча хIамашта новкъостал дара декхар. Из организаци хозрасчетни я, председатела яхачогIа, ахча дакха дезаш да «идея кхоачашъеш». Книжкаш арадаха, сувенираш хьае еза, арендагIа хьаийцача лаьтта «цIена» баьцадаараши сомаши хьалкхебе беза, уж маьхалбаха беза.

Мексисе «Союзэкосервис» кхаьчай Iалама исторе Мексикански обществас хьийха дунен халкъашта юкъера экологически выставке дакъа лаца. Шин кIирагIа йолча хана Бахтадзена мегавоча оагIорахьа ерригача Латински Америке ейза йола мексикански бюрократи йохае а обществаца цхьана къахьегарах долча документашта кулг язде а.

Договора цхьан пункта тIа оттадаьд Мехикой Москвен отделенеш а хургйолаш дунен халкъашта юкъера просветительски экологически центр хьае аьнна. ХIаьта хIанзарчоа Мехикой Москвен.

— Кхетадой Iа, — дувц Бахтадзе дIахо йолча планех. — со. 45 шу даьнна мужге, кхетавел Iа га кагъе е со директор волча фабрике очистни сооружени хьалъе йиш йоацаш хиларах. ХIама хургдац цох, дукхавахарг. Саг хьанийсвергвац, тоалургвац хьога. Е 45 шу даьлча а е 20 даьлча а. Из тIехьа да. Из сага Iомаде деза бера хана, цун дог цIена долча хана. ГIулакх-м духхьала Iаламах лаьца хинна а Iац. Iалам-м вай дунен цхьа дакъа мара дац. Дикадар дерглолаш Iомаде деза вай бераш. Беркатага, безамга, хозачунга, адамаша кулгашца хьадечунга даха деза. ТIаккха Iаламцара сага безам хувцалургба плакаташи лозунгаши ца эшаш, хувцалургда къахьегамцара, нахацара сага гIулакх. Лаьттара тIемаш кIезигагIа хургда! Дув буъ аз хьона, дукхавахарг! Мишта вувргва саг, нагахьа санна вахара хознен шозза ваха йиш йоацилген Iа кхетадой? Фуд хIанз дунен тIа хулаш дар? Духовни апокалипсис я. Наркомани, зуламаш делга, тIемаш массанена дола моастагIал да. Наха юкъера гIулакхаш толхадаьд. Бакъда уж толхадара экономически социальнии бахьанаш долаш да. Бакъда керттера дар да вай имане па хилар, дог доацаш хилар. Из соперни белащца нийсде дезац. Из беркатаца, воай дог меттаоттадеш де деза вай.

Масала, мел доккха беркат да хIара халкъа эпосе, фольклора тIа, литератураца. Книжкашка гIелла, видеокассеташка, фильмашка, фестивалашка, театрашка, концерташка гIелла дикагIдар хьагулде, хьахаржа деза, из дерригa а берашка дIакхачийта деза. ТIаккха ткъаь итт шу даьлча кхийнарашта хьалхадаха дезаргдац керттера дола гуманистически кхайкаралаш: саг ма ве, хIама ма лочкъаде, хьай гаргара вар веза, яхаш.

Мексике «Союзэкосервисо» кулгаш яздаьча цхьана къахьегарах долча документаш тIа иштта лаьрхIад каникулаш йолча хана дешархой дIа-са ахийта, художественни говзал йола бераш цар произведеней выставкаш яра шинна мехко дIа-са кхувла беза, шинна а мехка экологически проблемех дола фильмаш хьувкха деза...

Мексика лакхерча образованеп Iилма тохкамийн министерства цхьан управлене генеральни директора доктора Хайле Татчера йоах:

— Сона лоархIаме хет цу цхьан къахьегара керттера партнераш правительственни йоаца ши организаци хилар: «Союзэкосервиси» Iалама теоре мексикански обществои. Тха пачхаьалкхен органаша — лакхерча дешара министерствос, экологе министерствос, туризма министерствос цхьайола проекташ увттаеча юкъе мара дакъа лацац. Из лоархIаме да цкъа-дале, цо юкъера йоах политически моменташи хеташи. ШозлагI-дале, проекташ дикагIа кхоачашъюлургйолаш мобильни реальни хулийт. Сенна лечкъадергда из, тха а шун а бюрократаш хIанз а низ болаш ба. моллагIа а дIадсладаь дика гIулакх доха а лургдолаш. Правительственни йоацача советски организацеца цхьана къахьегилга тхона къаьстта безаме да, из тха юххьанцара опыт я. ХIаьта никъ дIабслабеча юххье гуш да: из кайоалаш хургхилар. Цхьана къахьегарах долча протокола тIа кулгаш яздаь вай дерригаш а тешаш да бераш планета кхоане хиларах, царех тийша я дунен кхел.

Михаил БЕЛЯТ,
АПН соб. корр.

Редактор
Х. Э. АУШЕВА.

ТХА АДРЕС: 364907. г. Грозный, Маяковске ул. 92. Телефонаш: редактора — 22-45-57; редактора заместитела — 22-85-07; бехктокхама секретара — 22-84-68; отделий: идеологически — 22-53-12, промышленностен транспортен — 22-75-81, 22-65-01; агропромышленни—22-47-84, 22-90-66; культура — 22-64-75, 22-75-78; письмой — 22-85-64; машинописни бюро—22-89-51; корректорски — 22-89-88.

НАШ АДРЕС: 364907, г. Грозный, ул. Маяковского, 92. Телефоны: редактора — 22-45-57; заместителя редактора — 22-85-07; ответственного секретаря — 22-84-68; отделов: идеологического — 22-53-12, 22-54-04; промышленности и транспорта — 22-75-81; 22-65-01; агропромышленного — 22-90-66; 22-47-84; культуры — 22-64-75; 22-75-78; писем — 22-85-64; машинописное бюро — 22-89-51; корректорская — 22-89-88.

Газет арадувл шинареи, ереи, шоаттеи деношка

«Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковске, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 1700.